

JIŘÍ LEVÝ

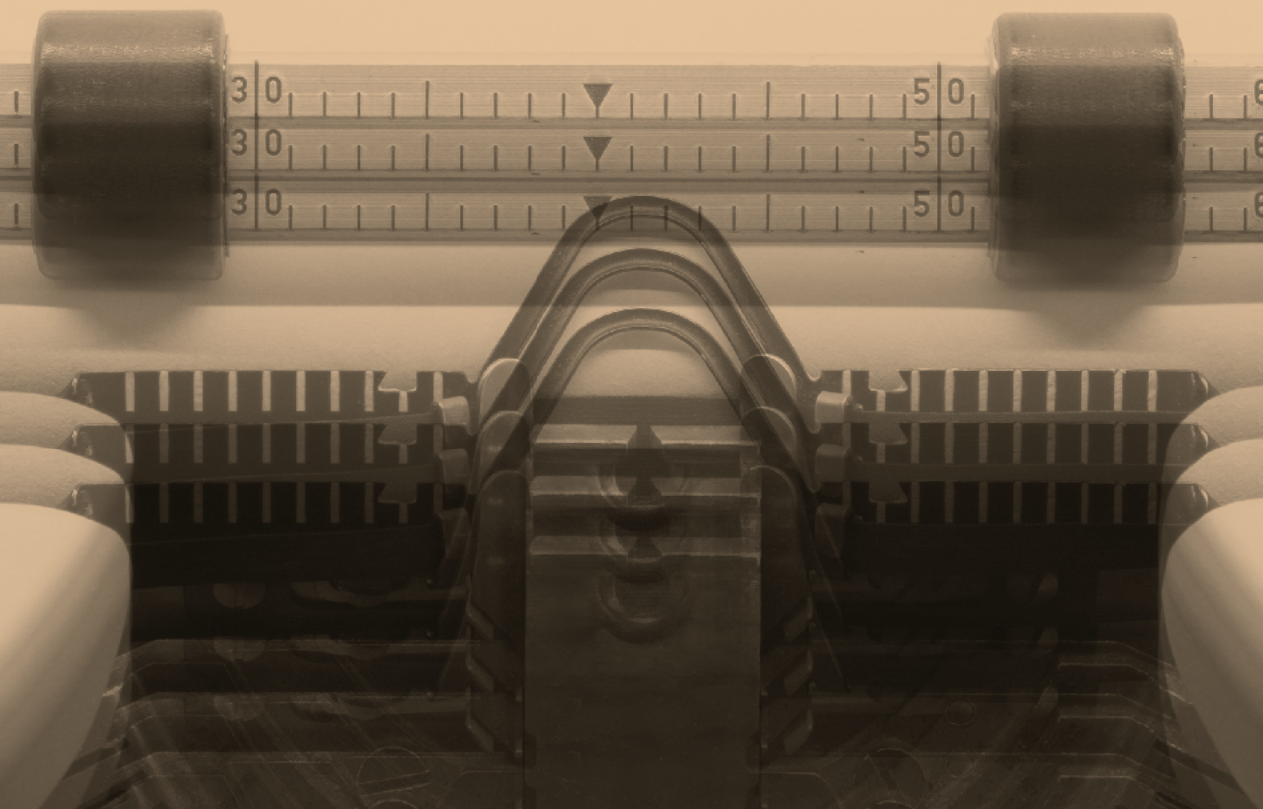
ČESKÉ TEORIE PŘEKLADU I

KAROLINUM

JIŘÍ LEVÝ

ČESKÉ TEORIE PŘEKLADU II

KAROLINUM

České teorie překladu I, II

Jiří Levý

K vydání připravili:

Jana Králová

Zuzana Jettmarová

Kateřina Středová

Lukáš Klimeš

Recenzenti:

prof. PhDr. Bohuslav Mánek, CSc.

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

MSMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání třetí, v Karolinu první

© Univerzita Karlova, 2023

© Jiří Levý – heirs, 2023

© Jana Králová, Zuzana Jettmarová, Kateřina Středová, Lukáš Klimeš (ed.), 2023

ISBN 978-80-246-4360-1

ISBN 978-80-246-5510-9 (pdf)

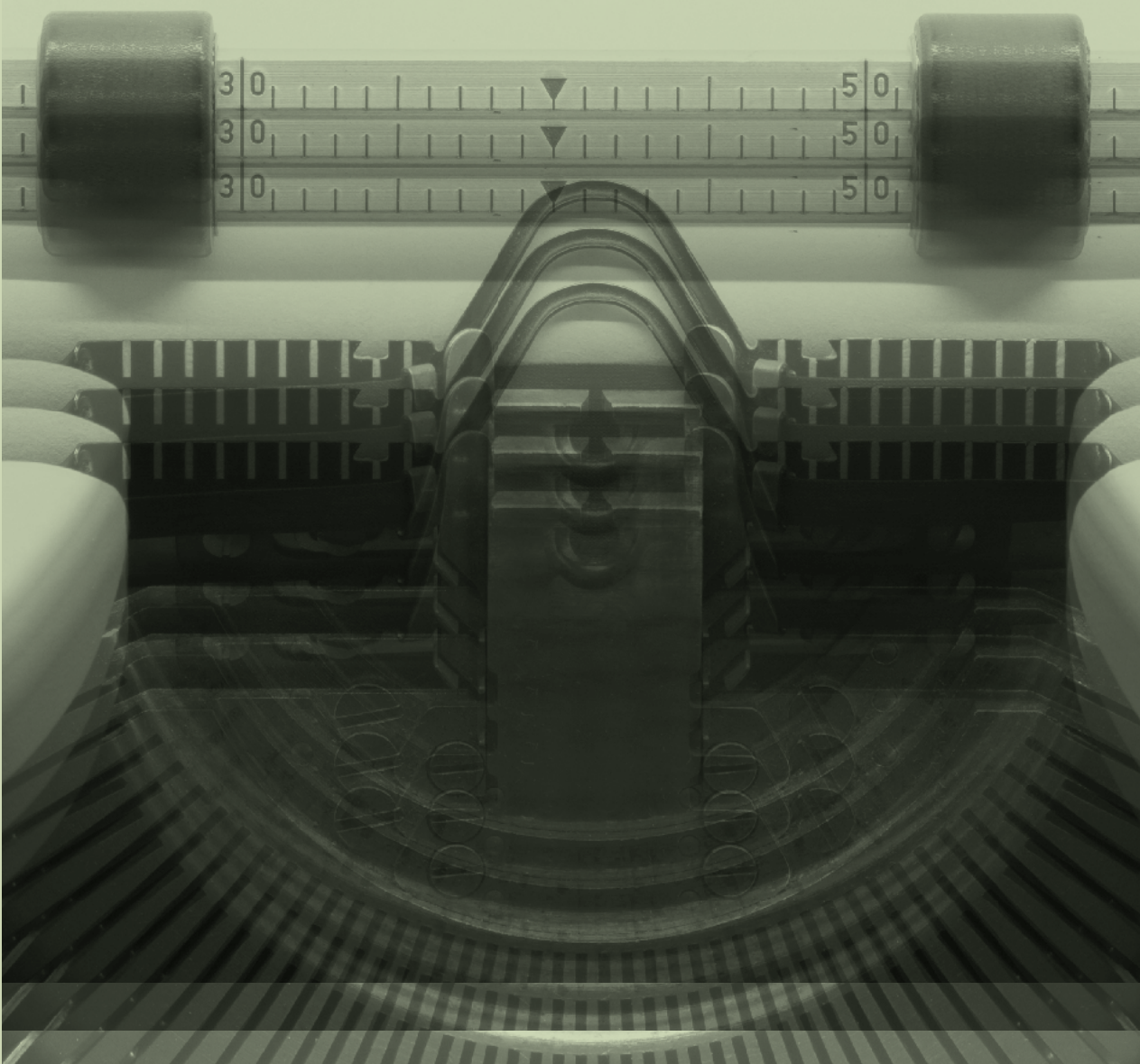
Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

JIŘÍ LEVÝ

ČESKÉ TEORIE PŘEKLADU I

KAROLINUM

OBSAH

České teorie překladu očima 21. století (Předmluva ke třetímu vydání)	7
Předmluva k prvnímu vydání	16
<hr/>	
PRVNÍ ČÁST - VÝVOJ PŘEKLADATELSKÝCH TEORIÍ A METOD V ČESKÉ LITERATUŘE	19
<hr/>	
Stará doba	21
Středověk	22
Renesance	32
a) Humanismus	32
b) Reformační překlady	45
Období protireformační	58
<hr/>	
Obrozenská doba	69
Obrozenský překlad	70
a) Klasicismus a romantismus v evropském překladatelství	70
b) Obecné rysy obrozenské epochy	78
Přípravné období obrozenské	86
Vrcholné období obrozenské	100
Preromantická a romantická estetika v obrozenském překladatelství	128
<hr/>	
Poobrozenská doba	149
Poobrozenský překlad	150
Májovci	160
Lumírovci a ruchovci	174
Literární skupiny z konce 19. století	191
Období mezi dvěma válkami	210
<hr/>	
Summary	238
Ediční poznámka	241
Bibliografie	243
Jmenný rejstřík	265

ČESKÉ TEORIE PŘEKLADU OČIMA 21. STOLETÍ

PŘEDMLUVA KE TŘETÍMU VYDÁNÍ

Levého více než devítisetstránkové dílo bylo původně vydáno jako první svazek edice Český překlad Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění (SNKLHU) v roce 1957. Obsahovalo zevrubnou studii k dějinám českého překladu od středověku do roku 1945, opřenou o rozsáhlé citace z původních textů i mezinárodní bibliografii k dějinám překladu v evropských kulturách, která odrážela dobový stav bádání v této oblasti. Tím Levého dílo časově i obsahově výrazně překonalo další obdobné práce v evropském i světovém měřítku.¹ Iniciátory a redaktory edice byli Jiří Franěk a Jiří Levý, oba činní v Kruhu překladatelů při Svazu československých spisovatelů.²

Myšlenka na založení edice vznikla už v roce 1954 a jejím cílem bylo publikovat přetiskovaná vydání nejvýznamnějších překladů s kritickými rozbory, jakož i díla teoretická,³ a to z toho důvodu, že překladové tvorbě nebyla věnována dostatečná pozornost, jakou by si z hlediska kulturního a literárně-historického zasloužila. Levý si byl vědom, že obraz vývoje české literatury je bez překladového aspektu jako jeho významné části neúplný. Programově se tedy prvním svazkem edice staly Levého *České teorie překladu* (1957), druhým svazkem v témže roce byly překlady Karla Čapka pod titulem *Francouzská poesie a jiné překlady*.

Podnětem pro tento první velký počín – sepsání národních dějin překladu jako svébytné kulturní aktivity – byl náhled Otokara Fischera, který si uvědomoval klíčovou úlohu překladu v českém národním obrození. Právě to ho přivedlo na myšlenku, že by měly být sestaveny celé dějiny českého překladu, a to s důrazem na národněobrozenecké období. Ve své stati *O překládání básnických děl*, uveřejněné v práci *Duše a slovo* (Praha, 1929, s. 263–283), říká, že by se měla napsat podrobná a soustavná monografie o překladatelství 19. století, protože by ve zkratce odrážela vývoj národní literatury.

- 1 Srov. např. Seruya, Teresa – D’Hulst, Lieven – Assis Rosa, Alexandra – Moniz, Maria Lin. *Translation in Anthologies and Collections (19th and 20th Centuries)*. Amsterdam: John Benjamins, 2013.
- 2 Tato organizace (od roku 1961 Překladatelská sekce, zrušená spolu se Svazem československých spisovatelů v r. 1969) sdružovala literární překladatele a byla velmi aktivní. K širokému okruhu jejích činností a snah patřily mimo jiné výzkum, vzdělávání, popularizace, nakladatelská politika.
- 3 Srov. též recenzní zprávu o edici a publikaci: Sochor, Karel – Tyl, Zdeněk. Z knih, časopisů a novin. *Naše řeč*, roč. 42, č. 3–4, 1959, s. 115n. [<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&vol=42>].

Levý se práce na dějinách překladatelského myšlení ujal v padesátých letech a přistoupil ke svému úkolu komplexněji: připojil období předcházející národnímu obrození a linii 20. století prodloužil do roku 1945. Zde se ovšem jeho badatelská práce nezastavila. Pokračoval ve výzkumu poválečných metod překladu až do své současnosti, prováděl experimenty a psal další studie. Výsledkem byla teoretická syntéza publikovaná jako *Umění překladu* (1963)⁴; průběžně uveřejňoval také řadu článků a referátů.⁵ Obě práce jsou těsně propojeny nejen svými metodologickými východisky, ale náležité uchopení *Českých teorií překladu* přispívá rovněž k odpovídající interpretaci jeho dalších prací. Jak uvádí v předmluvě ke druhému vydání Levého vrstevník Jiří Pechar:

„Jestliže monografie *Umění překladu* je zaměřena především na rozbor prostředků a postupů, které má současný [soudobý – pozn. ed.] překladatel k dispozici při řešení svého úkolu, v *Českých teoriích překladu* jde o historický pohled na oblast překladové literatury v naší kultuře. Smysl sledovaného vývoje vidí pak autor především v postupné proměně funkce: šlo právě o to, „učinit z informativního tlumočení rovnocennou složku národního písemnictví.“⁶

Aplikace české strukturalistické metodologie,⁷ další výzkumy a význačná míra schopnosti abstrakce zařazují Jiřího Levého do světových dějin překladatelských bádání jako prvního deskriptivistu, i když v důsledku jazykové a ideologické bariéry jeho texty dlouho stály mimo hlavní proud translátologického výzkumu ve světovém měřítku.

Z dalších prací nelze pominout jeho posmrtně vydanou studii *Geneze a recepcce literárního díla* (1971),⁸ kde naznačuje rozdíl mezi pozitivismem a jím preferovaným konstruktivismem. Právě konstruktivismus jako metoda uplatněná Levým ve výzkumu dějin ho posouvá na časové škále vývoje translátologie ke konci 20. století. Překlad je chápán jako společensko-historický jev ovlivněný řadou kontextových faktorů, což Levý reflektuje

4 Německy vyšlo 1969, základ pro druhé české vydání 1983 tvořila obě předchozí vydání.

5 Dosud neúplnější bibliografii prací Levého podává Jettmarová (Bibliografie Jiřího Levého, *AUC-Philologica* 2. Praha: Karolinum, 2018, s. 185–198).

6 Pechar, Jiří. Předmluva ke 2. vydání. In: Levý, Jiří. *České teorie překladu*. Díl 1, Praha: Ivo Železný, 1996, s. 8.

7 Lubomír Doležel (*Život s literaturou*. Praha: Academia, 2013, s. 108) Levého považuje za jednoho z vůdčích příslušníků třetí generace Pražské lingvistické školy.

8 Mezinárodnímu publiku je tato stať známá v dílčí verzi jako *Translation as a decision making process*, publikované ve sborníku *To Honor Roman Jakobson* (The Hague: Mouton, 1967, s. 1171–1182). Na základě této práce je Levý v některých nejnovějších koncepcích považován i za předchůdce kognitivního přístupu ve studiu překladu (Bolaños, Sergio. *Introducción a la traductología*. *Autores, textos, cometarios*. Bogotá: Universidad Nacional de Colombia, 2016, s. 209–246).

i v kapitole VI. svého stěžejního díla *Umění překladaU*, a ta se tak stává vlastně metodologickým návodem k výzkumu jeho dějin.

Jak už jsme naznačili, vydání *Českých teorií překladaU* v r. 1957 bylo výsledkem autorova dlouhodobého badatelského zájmu. Už v září 1954 prezentuje Levý přednášku k dějinám překladaU *Vývoj překladaUteUských teorií a method* na školení překladaUteU v Hořicích, organizovaném Kruhem překladaUteU. Padesátistránková stať na toto téma pak vychází v roce 1955 v rámci interní edice Svazu československých spisovateU v publikaci *Nové práce k otázkaU theorie a praxe překladaU*. V úvodu Levý připomíná, že jde o zkrácený koncept obsáhlejší práce, která je prvním pokusem svého druhu u nás a prosí o metodologická doporučení. V roce 1957 pak obhajuje kandidátskou práci *Vývoj překladaUteUských method v české literatuře*, publikuje v časopise *Světová literatura* článek *K práci v dějinách českého překladaU*, kde pojednává o metodologických problémech dějin, a v SNKLHU mu vycházejí *České theorie překladaU* s podtitulem studie *Vývoj překladaUteUských teorií a method v české literatuře*. Skromně ve své předmluvě poznamenal, že práce je pokusem o „příspěvek“ k dějinám českého překladaU, chápaný nikoli jako bibliografický dodatek k dějinám domácí literatury, ale zaměřený na specifika vývoje překladaU jako literárního druhu.

Výsledky jeho práce se však staly prvními ucelenými dějinami překladaU v jedné evropské kultuře jak ve vazbě na domácí jazykový a literární vývoj, tak i ve vazbě na vývoj východo- i západoevropských kultur,⁹ i když to zřejmě nebylo hlavním autorovým záměrem, protože jako český strukturalista vidí Levý domácí systém jako součást vyššího celku. Jak připomíná v předmluvě k prvnímu vydání:

„Má-li syntetický pohled na české překladaUteUství přispět k poznání vývojových tendencí a zákonitostí a nebýt jen bibliografickým dodatkem k dějinám původního písemnictví, je třeba sledovat v historickém vývoji především tu problematiku, která je pro tento literární druh specifická. Proto jsme pokládali za nejučelnější soustředit se na vývoj překladaUteUských teorií a method; lze předpokládat, že vývojová logika literárního druhu se nejjasněji projeví v programních formulacích jeho předních tvůrců. Zdůrazňujeme, že naše studie nechce podat dějiny českého překladaU, ale jen dějiny teoretického myšlení o překladaU a jeho uměleckých prostředků.“ (s. 16)

Význam Levého knihy vynikne, uvědomíme-li si, že další obdobné práce vznikají až v devadesátých letech dvacátého století. Levý byl tak ve světové translatoUgii zřejmě první, kdo na tomto základě pro translatoUgii

9 Dokladem Levého široké erudice i prozíravosti je např. i jeho konstatování existence překladaUteUských „dílen“ na středověkých dvorech panovníků – tímto pojetím prakticky předjímá o čtyřicet let otázku ohledně (ne)existence toledské překladaUteUské „školy“.

koncipoval překlad jako společensko-historickou kategorii. V termínech naší funkční strukturální sémiotiky/estetiky je pro něj překlad to, co daná kultura v daném čase přijímá jako „překlad“ ve smyslu reprezentace předlohy jako její legitimní komunikativní náhražka. Na toto dynamické funkčně-sémio-tické pojetí si západní translatologie musela počkat až do roku 1995, kdy ho mezinárodní odborné veřejnosti předložil Gideon Toury.¹⁰

Obdobná je situace i s tématem překladatelských metod a s nimi spojených norem. Levý z poznatků o dějinách, nejen českého, překladu abstrahoval dvě základní metody, které se v dějinách překladu opakovaně vyskytují, a spojil je s funkcí překladu v souvislosti s překladatelskou normou. V tradičních termínech se jedná o volnost vs. věrnost, u Levého jde o preferenci složek zvláštních, nebo o zdůrazňování rysů obecných. Odtud později na základě dalšího vývoje a výzkumu dospěl k hlubšímu propracování dvojí překladatelské normy: „Překladatelství je zároveň činnost tvůrčí (má vytvořit literární dílo české) i reprodukční (má tlumočit originál).“ (s. 234)

Tzv. „věrnost“ či „volnost“ překladu představuje pro Levého krajní hodnoty na přímce, které jsou v různém poměru vyvažovány podle očekávané funkce překladu daného žánru a dalších kontextových faktorů.

V předkládaném textu o nich v krystalické podobě pojednává v kapitole *Klasicismus a romantismus v evropském překladatelství* (s. 70). Jak opět připomíná Jiří Pechar:

„V evropských literaturách se nejnápadněji projevil rozdíl mezi přístupem typickým pro období klasicismu a pro období romantismu. Levý sleduje, jak se tyto překladatelské koncepce, formulované v západoevropském kulturním světě, odrážejí v překladatelství doby obrozenské u nás. Přitom vynikne fakt, že jejich realizace nabývala v našem prostředí dost odlišné povahy právě pro neustálenost českého literárního jazyka: tak např. některé koncepce romantické vyúsťují zejména při překládání antických slovesných děl v pokusy natolik fantastické, natolik spojující pseudoučenecskou pedanterii s individuální libovůlí, [...]“¹¹

Jiří Levý v závěru studie konstatuje vazbu překladatelské metody (a normy) na dobovou ideologii a s ní spojenou estetiku: noetický subjektivismus je příznačný pro estetiku nadřazující jedinečné obecnému a je doprovázen „věrností“, zatímco noetický objektivismus nadřazuje obecné jedinečnému a je doprovázen „volností“:

¹⁰ Gideon, Toury. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1995.

¹¹ Pechar, Jiří. Předmluva ke 2. vydání. In: Levý, Jiří. *České teorie překladu*. Díl 1. Praha: Ivo Železný, 1996, s. 12–13.

„Teorie překladu je součástí celého systému estetických názorů doby nebo umělce, a proto také zásadní stanovisko překladatelské je závislé na ideologii doby. Tzv. ‚volnost‘ je příznačná pro estetické soustavy, které nadřazují obecné jedinečnému, a ideologickým východiskem takové estetiky je zpravidla noetický objektivismus; tzv. ‚věrnost‘ je příznačná pro estetické soustavy, které nadřazují jedinečné obecnému, a ideologickým východiskem takové estetiky je zpravidla noetický subjektivismus.“ (s. 235)

Cestu, kterou Levý k této abstrakci dospěl, vytyčil už ve své předmluvě:

„Termín teorie překladu v této práci označuje formulace překladatelských norem, překladatelská metoda soubor uměleckých prostředků realizovaných v překladu, překladatelská praxe kromě toho též výběr děl, publikační poměry apod.“ (s. 16)

Jak už bylo řečeno, Jiří Levý si předsevzal učinit první krok ke zpracování české překladové literatury a ve své předmluvě ho označil za krok „nevyhnutelně tápavý“, který má přinést nárys jednotlivých etap našeho překladatelství, jako „syntetický pohled na české překladatelství“ s cílem odhalit vývojové tendence a zákonitosti.

S odstupem času vidíme, že se na své cestě českými dějinami setkal nejen se střídáním metod, ale i s koexistencí různých metod či doslova zápasem o metodu. Na pozadí kulturních hodnot a potřeb pak vyvstávají celonárodní, skupinové i individuální zájmy a hodnoty aktérů v bourdieuovském sociologickém poli daného společensko-historického kontextu, připoutaného k předchozím etapám vývoje, ale zároveň vytvářejícího současnost i budoucnost. Tento pohled umožnil Levému přesah až k daleko pozdějšímu ideologickému a pak sociologickému obratu v translatoologii, předjal tedy tyto koncepce o čtyři až pět desetiletí.

Dalším významným rysem je Levého důraz na materiálovou základnu studovaného jevu, odpovídá totiž současnému západnímu deskriptivistickému post-pozitivismu, Levý však jako odchovanec českého strukturalismu vidí důsledně dynamiku svého objektu, tedy linii či vývojovou sérii českého překladatelství, v interakci s vedlejšími národně-kulturními systémy i nad-systémy (např. evropská literatura a estetika, geopolitika), čímž zůstává dodnes nepřekonan.

Stejně významné jsou jeho pojmy překladovosti a univerzalizační funkce překladu při vytváření světové literatury. V posledních paradigmatických obrazech západní translatoologie jsou totiž jevy jako zdomácňování, zcizování a globalizace interpretovány spíše v negativním slova smyslu jako jevy stírající kulturní specifika nebo vnášející cizorodost, nikoliv jako jevy přispívající k vývoji kultur nebo fenoménu světové literatury.

Vývojová linie domácí literatury pak může být kontinuální, nebo přerušovaná: Levý v závěru své studie konstatuje, že překlad sehrál

v kontinuálním vývoji evropských kultur důležitou roli, nicméně v případě české kultury sehrál zásadní roli v boji o její existenci, a to především v období národního obrození, které reagovalo na linii přerušenu. K výzkumu vývoje metod Levý v závěru studie poznamenává:

„[...] v každém umění je charakter většiny etap komplexní, překrývají se přežitky předchozí umělecké epochy se zárodky epochy nové a je úkolem literárního historika charakterizovat nejvýraznější znaky období, aniž tím snad popírá existenci tendencí druhotných. Pokud jsme v této studii charakterizovali překladatelskou metodu některé generace, měli jsme vždy na mysli teoretické teze i umělecké prostředky typické pro nejvýznamnější zjevy období a vývojově nejtěsněji spjaté se soudobou tvorbou původní.“ (s. 234)

Práce Levého má ovšem prvenství i v dalších aspektech. Jde o první práci svého druhu o teorii překladu, resp. „myšlení o překladu“, byt z české kultury, doplněnou o obsáhlý bibliografický soupis světové literatury o překládání.

Podívejme se na koncepci díla. Levý v předmluvě jasně vymezuje své zaměření: nepíše dějiny překladu (tedy dějiny toho kdo, proč a jak překládal), ale vývojové dějiny teorií a metod. Úvodní studie je vymezena podtitulem *Vývoj překladatelských teorií a method v české literatuře* a svým rozsahem i pojetím je na svou dobu v mezinárodním měřítku ojedinělá. Teorii zde, jak už bylo řečeno, Levý chápe jako teoretické myšlení o překladu, jako programové formulace, formulace překladatelských norem. Metodou rozumí soubor uměleckých prostředků realizovaných v překladu; v překladatelské praxi si všímá sociologických aspektů výběru děl a jejich zveřejňování, tedy i související nakladatelské či vydavatelské činnosti. Překladatelství se proto stává odrazem dobových estetik a součástí literárního i kulturního vývoje. Ovšem pro pokrytí takto široké látky musel Levý postupovat výběrovou metodou: jak dále uvádí ve své předmluvě, bude se podrobněji věnovat významným zjevům ve vývojové linii české překladatelské metody a méně zjevům důležitých překladatelů, pokud jejich metodu nepovažoval za typickou nebo vývojově přínosnou. Toto konstatuje i v závěru studie ve výše uvedeném citátu. Levý, jako rigorózní badatel, si byl velmi dobře vědom všech metodologických úskalí historiografické práce, která kromě výběru a interpretace faktů zahrnuje i periodizaci dějin. K té poznamenává, že se ji historikům české literatury jeho doby nepodařilo vyřešit, a navrhuje proto vlastní periodizaci, podle níž je studie strukturována.

Oddíl *Stará doba* obsahuje kapitoly *Středověk*, *Renesance* (s podrobnějším členěním na *Humanismus* a *Reformační překlady*) a *Období protireformační*. Z hlediska studie jako celku jde o oddíl nejméně rozsáhlý a na první pohled také nejméně propracovaný, což je vysvětlitelné nejen z hlediska úlohy překladu v následujících epochách, zvl. v národním obrození, ale

i v dobových historických a ideologických souvislostech. Levý se zde hlavně opírá o sekundární zdroje a přejímá z nich přímé citace překladů či originálů v moderní češtině. Jde tedy o období z hlediska obecného i autorova zájmu i povědomí čtenáře velmi vzdálené a poměrně dlouhé (a z hlediska překladu heterogenní), zřejmě proto se uchýlil k syntetickému pohledu na danou problematiku.

Oddíl *Obrozenská doba* je detailně členěn na přípravné, vrcholné a (pre)romantické období, přičemž je česká překladatelská metoda nejprve zasazena do evropského rámce klasicismu a romantismu. I v této oblasti je Levého práce jedinečná, obdobné studie zaměřené na roli překladu při konfiguraci nových národních literatur vznikají až řadu desetiletí po vydání Levého práce. Následuje oddíl *Poobrozenská doba*, končící meziválečným obdobím.

Na propojení dějin překladu s literární historií v souvislosti s časovým vymezením Levého zkoumání opět upozorňuje J. Pechar:

„České teorie překladu zkoumají překladatelské koncepce nikoli jako alternativní možnosti, nýbrž v jejich historickém sledu a zaměřují se tak na problematiku, v níž se věda o překladu bezprostředně stýká s literární historií. V případě literatury české jsou vztahy, které spojují dějiny překladu s dějinami literatury jako takové, o to zajímavější a závažnější, že v obrozenské a poobrozenské době běží právě o vytvoření a dotvoření českého literárního a básnického jazyka. Ona vývojová etapa, jíž Levý svůj historický přehled končí, představuje právě, jak už bylo řečeno, výslednou fázi tohoto procesu.“¹²

Druhou část původně jednosvazkové práce, v tomto vydání z hlediska čtenářského komfortu vydanou samostatně, tvoří již zmíněné rozsáhlé citace původních prací, jež jsou provázány s textem úvodní studie a doprovázeny rozsáhlým poznámkovým aparátem. Jedná se o předmluvy, články, eseje, ankety i recenze z pera překladatelů, teoretiků, historiků i kritiků, považované Levým za kompendium, které shrnuje nejdůležitější příspěvky českých autorů spjatých s problematikou překladu k otázkám českého překladatelství, české i světové literatury i k tématům obecně estetickým. Levý jako editor se zde stává sekundárním autorem. Přestože lze z hlediska dnešního čtenáře některé texty považovat za málo reprezentativní pro dané období, jiné pak za nadbytečné, je třeba mít na paměti, že celá práce vznikala v určitém společenském kontextu a že vedle hodnoty badatelské nelze pominout ani její hodnotu dokumentární. Odraz doby lze totiž nalézt i v příslušných poznámkách a komentářích, které z důvodu přehlednosti uvádíme na rozdíl od prvního i druhého vydání přímo u jednotlivých textových ukázek. Levým vybrané

12 Pechar, Jiří. Předmluva ke 2. vydání. In: Levý, Jiří. *České teorie překladu*. Díl 1, Praha: Ivo Železný, 1996, s. 12.

citace spolu s příslušnými komentáři mohou pečlivému čtenáři pomoci zrekonstruovat jeho badatelskou metodu i jednotlivé pojmy, které autor používá i ve svých dalších pracích.

Rozsah a hloubka úvodní studie a její provázanost s široce komentovanými ukázkami původních textů tvoří z *Českých teorií překlada* ojedinělé dílo nejen své doby, ale i z hlediska současného bádání. Ze všech těchto důvodů současné vydání odpovídá původní nezkrácené verzi, upraven je pouze zmíněný bibliografický soupis publikací k teorii překlada, který podle názoru editorů pro dnešního čtenáře ztratil zamýšlenou studijní hodnotu.

Od prvního vydání uběhlo více než šedesát let, během nichž se výzkum v oblasti dějin českého překlada, především v řadě dílčích studií, posunul kupředu, nicméně žádná celková syntéza obdobného rozsahu a hloubky nevznikla.¹³ Za výjimku lze považovat soubor studií *Kapitoly z dějin českého překlada*¹⁴, které na Levého navazují vývojem po roce 1945. O aktuálnosti studia dějin překlada pro dějiny české literatury pak svědčí příspěvek Jiřího Brabce *Překlad jako součást národní literatury*¹⁵, zaměřený na dvacátá a třicátá léta dvacátého století. Inspirativní síla Levého prací se však projevuje také v publikacích mladé a střední generace badatelů, kteří se v souladu s dynamikou vývoje translatologie jako integrované vědní disciplíny zaměřují na druhou linii, jež v Českých teoriích překlada stála stranou pozornosti, a to na dějiny překlada orientované na překladatele samotné a s nimi spojené faktory, např. *Slovo za slovem*¹⁶ přináší svědectví překladatelů o dobové praxi, *Zamlčování překladatelů*¹⁷ uvádí bibliografii překladatelů, kteří z ideologických důvodů museli překládat pod jinými jmény.

Z uvedených poznámek je jasné, že z dnešního hlediska má Levého text nejen hodnotu historickou, ale i aktuální a inspirativní. Vzhledem k rozsahu textu, ale i v zájmu usnadnění práce s tímto dílem (Levý ve své studii často odkazuje na citované texty a jejich dohledávání v jednom objemném svazku je velmi nepohodlné) zvolili editoři vydání ve dvou dílech. Editorská doplnění, opravy a poznámky jsou odlišeny jako „Poznámky editorů“, vždy na konci každé kapitoly; odkazy k nim jsou značeny římským číslováním. V případě druhého svazku jsou aktualizace Levého poznámek vyznačeny hranatými závorkami a „pozn. ed.“. Méně významné opravy vyznačeny nejsou. Pravopis

13 Druhé vydání, publikované v r. 1966 v nakladatelství Ivo Železný pod redakcí Jiřího Honzík a s předmlouvou Jiřího Pechara ve dvou svazcích ve výrazně krácené podobě, je také zcela rozebráno.

14 Hrala, Milan et al. *Kapitoly z dějin českého překlada*. Praha: Karolinum, 2002.

15 Brabec, Jiří. *Překlad jako součást národní literatury*. In: Papoušek, Vladimír et al. *Dějiny „nové“ moderny. 2. Lomy vertikál*. Praha: Academia, 2014, s. 79–128.

16 Rubáš, Stanislav, ed. *Slovo za slovem: s překladateli o překládání*. Praha: Academia, 2012.

17 Rachůnková, Zdeňka. *Zamlčování překladatelů: Bibliografie 1948–1989*. Praha: Ivo Železný, 1992.

aktualizujeme podle současných pravidel, s výjimkou přímých citací. Bibliografie v každém svazku je přizpůsobena normě ISO 690:2011.

Na tomto místě chceme především poděkovat dědicům Jiřího Levého, paní Haně Levé a dětem, za laskavé poskytnutí práva toto dílo publikovat; dále Nakladatelství Karolinum a jeho týmu za ochotu a realizaci. V neposlední řadě patří náš dík recenzentům za jejich podnětné připomínky, ale také doktorandům oboru translatologie, kteří se na zpracování podíleli.

*Zuzana Jettmarová
Jana Králová*

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ

Uplynula již skoro tři desetiletí od roku 1929, kdy Otokar Fischer v Duši a slovu připomínal, že naše překladatelství, zvláště 19. století, by si zasloužilo podrobnou a soustavnou monografii. Za těchto třicet let vyšlo několik syntetických prací z české literární historie, ale nebyl učiněn ani první krok k literárněhistorickému zpracování početně nejrozsáhlejší složky našeho písemnictví – překladu. K takové práci bude ostatně možno přikročit teprve tehdy, až budeme mít rozebrány – a to nejen filologicky – aspoň nejvýznamnější zjevy našeho překladatelství, až budeme mít nejen popsány osudy významnějších cizích klasiků v české literatuře, ale také proveden rozbor obsahu a vnitřní diferenciacie překladové literatury jednotlivých kulturních etap a zjištěny vztahy k literatuře původní. Dílčích studií a rozborů se za sto let naší literární historie nahromadil již slušný počet, takže se domníváme, že je na čase dát práci v tomto oboru jakousi celkovou literárněhistorickou perspektivu tím, že by se načrtly nejobecnější rysy jednotlivých etap našeho překladatelství, na jejichž pozadí by pak bylo možno soudit jednotlivé zjevy. Pokusem o takový příspěvek k dějinám českého překladu chce být naše monografie.

Má-li syntetický pohled na české překladatelství přispět k poznání vývojových tendencí a zákonitostí a nebyť jen bibliografickým dodatkem k dějinám původního písemnictví, je třeba sledovat v historickém vývoji především tu problematiku, která je pro tento literární druh specifická. Proto jsme pokládali za nejúčelnější soustředit se na vývoj překladatelských teorií a metod; lze předpokládat, že vývojová logika literárního druhu se nejjasněji projeví v programních formulacích jeho předních tvůrců. Zdůrazňujeme, že naše studie nechce podat dějiny českého překladu, ale jen dějiny teoretického myšlení o překladu a jeho uměleckých prostředků. Je to samozřejmě jen jeden pohled na literární oblast, k níž lze přistupovat ještě z mnoha dalších aspektů; dějiny českého překladatelství by musely zkoumat nejen, jak se překládalo, ale také co se překládalo a proč se překládalo, musely by charakterizovat a vývojově zařadit všechny významnější překladatele. – Termín teorie překladu v této práci označuje formulace překladatelských norem, překladatelská metoda soubor uměleckých prostředků realizovaných v překladu, překladatelská praxe kromě toho též výběr děl, publikační poměry apod.

Základní cíl naší studie určil i její metodu. Práce, která si všímá teoretické problematiky českého překladatelství, si musí podrobněji všimnout zjevů významných z tohoto jejího hlediska, a naopak nemusí se zabývat podrobněji ani mnohým významným překladatelem, pokud se neúčastnil na formulování překladatelské

estetiky nebo pokud jeho metoda nebyla typická a vývojově významná. Proto je těžiště naší práce v době obrozenské, která je pro vývoj metod nejzajímavější a také nejvýznamnější pro dějiny české literatury; proto je jen stručně pojednáno o středověku, z něhož máme málo projevů teoretického stanoviska k překládání. Náš přehled končí rokem 1945, protože poslední etapa vývoje naší překladatelské estetiky není ještě uzavřena a bylo by předčasné ji charakterizovat.

Cíle monografie jsou materiálové i metodologické. Protože se u nás dosud v tomto odvětví literární historie synteticky nepracovalo a materiál je roztroušen, přetiskujeme v druhé části knihy nejvýznačnější stati českých překladatelů o otázkách překladatelské estetiky; tím zároveň chceme dát dnešním překladatelům do rukou kompendium, které by shrnovalo to nejdůležitější, co o problematice jejich umění bylo řečeno. Z téhož důvodu také v původní stati dáváme přednost přímé citaci, a proto jsme také bibliografii rozšířili i na cizí literatury a na období po r. 1945.

Vývoj překladatelské estetiky je součástí celkového vývoje estetických názorů a ten opět součástí vývoje české literatury a kultury, v níž se odrážejí dějiny českého národa a společnosti. Pokoušeli jsme se naznačit ty historické souvislosti, které měly bezprostřední vliv na překladatelskou metodu. Nelze ovšem od nárysu dějin speciální problematiky očekávat definitivní řešení těch otázek periodizace české literatury a souvislosti mezi vývojem literárním a společenským, jež se dosud nepodařilo vyřešit historikům české literatury; vždyť nemáme ani dějiny české kritiky. Je samozřejmé, že až bude jednou zkoumáno české překladatelství v celé šíři, objeví se další souvislosti a historické podmíněnosti, které snad nevynikly dosti jasně při sledování jednoho jeho aspektu. Práce, kterou odevzdáváme do rukou českého čtenáře, chce být jen prvním krokem k souhrnnému zpracování české překladové literatury. Je rizikem prvního kroku, že bude tápavý, ale posune-li aspoň v něčem naše znalosti literárního vývoje nebo povzbudí-li svým hledáním další pracovníky k zájmu o tuto problematiku a k formulacím úplnějším a správnějším, nebude to krok marný.

Závěrem chtěl bych poděkovat Státnímu nakladatelství krásné literatury, jež dalo podnět k vydání této monografie a věnovalo jí všemožnou péči. Za zájem o tuto práci a připomínky jsem zavázán díky především univ. prof. K. Horálkovi, univ. prof. J. Hrabákovi, univ. prof. B. Ilkovi, doc. dr. O. Králíkovi a dr. J. Fraňkovi, za některé bibliografické informace p. O. F. Bablerovi; zvláště pak děkuji redaktorce SNKLHU dr. J. Křesálkové za všestrannou péči o text knihy.

Jiří Levý

**VÝVOJ PŘEKLADATELSKÝCH
TEORIÍ A METOD
V ČESKÉ LITERATUŘE**

STARÁ DOBA

STŘEDOVĚK

V dějinách evropských literatur má překlad časovou prioritu před literaturou původní: literatura římská začíná překlady z řečtiny, národní literatury evropské překlady z latiny i z jiných starších jazyků. Z hlediska překladatelských teorií je středověk, zvláště v české literatuře, možno pokládat za období předhistorické, protože zásadní poznámky o překladatelství jsou ojedinělé a většinou závislé na starověkých vzorech. Vývoj překladatelských metod se značně liší podle zemí a periodizační problematika je málo probádaná i v literatuře původní; proto spíše než o nástin vývoje se pro toto období pokusíme o nárys několika základních protikladů, v jejichž rozmezí se překladatelská problematika pohybovala.

Počátky překladatelství v národních literaturách stavějí literárního historika před otázku, co vlastně můžeme pokládat za překlad. Překládání, či vlastně zčešťování v české literatuře, podobně jako v literaturách jiných, je dochováno nejdříve u **izolovaných slov**: zčeštěná slova v žaltáři, *Mater verborum* apod. Splývá tedy ve svých počátcích překlad a slovník; v dalších staletích z této symbiózy vznikají veršovaná lexika a tezaury, které jsou na rozhraní mezi slovníkem a literárním dílem: vokabuláře, bohemáře, herbáře atd. Tyto literární výtvořky se nedostávají za problematiku překladu lexikální jednotky. Jejich úkol je terminologický: pro známý pojem najít či vytvořit slovní označení, ať již v jazyku cizím nebo mateřském. To je podstata činnosti slovníkářské. Vedle nich vznikají hlavně v ženských klášterech a pro potřeby žáků **meziřádkové glosy**, které svou izolativností připomínají sice překlady lexikální, ale mají již jiný účel: domácím slovem osvětlit význam cizího textu čtenářům, kteří neovládají nebo nedostatečně ovládají jazyk předlohy. To je již činnost překladatelská.

Kritériem vyspělosti při překládání lexikálních jednotek bylo – kromě věcné a jazykové správnosti – bohatství jazykových, zvláště derivačních, prostředků, jimiž překladatel vládl, a terminologická důslednost: „Ani úkol překladatele *žaltáře* nebyl snadný a adjektiva na *-úci* a podstatná jména na *-tel* jsou z prostředků, kterých hojně užívá, aby zdolal slovně nesnadný úkol *žaltáře*. Adjektiva na *-úci* překládají nejen latinská participia přítomná, jako *bojící se timens*, *milující diligens*, *přibližující approximans* [...], nýbrž také adjektiva na *-bilis*, jako *věřící credibilis*, *zpěvající cantabilis* (rovnající se nověs. adj. na *-telný* [...]). [...] Podstatná jména na *-tel* vyjadřují hojná latinská

na -tor [...]. Na podstatných jménech na -tel je také zřetelně vidět, jak jsou tato slova v nejstarší redakci českého žaltáře přesným překladem příslušných termínů latinských, které se později překládají volněji, např. *zaslonitel* podle *protector* (později *obráncě*, *obranitel*, *zabranitel*), *zprostitel*, *vyprostitel* liberátor (později *vysvobodič*, *vysvoboditel*) a pod. Tímto dvojím způsobem tvoření slov nejsou ovšem vyčerpány nesnáze překladatelovy ani způsoby, jak je překonával; bylo jich hojně. – Vidíme je také z toho, jak kolísá jediná redakce v překladu některých termínů, např. latin. ‚orbis‘ se překládá různě *okršl*, *svět*, *okrouhlost*, *kotůč*, anebo jak se táž věc v každé redakci žaltáře překládá jinak, např. ‚ruinae‘ *spadenie*, *vypadenie*, *padeniny*, *ohořenina*.¹

Na vyšším stupni literárního vývoje – u nás, nepočítáme-li literaturu staroslověnskou, od 13. století – vznikají souvislé převody a jejich metody se diferencují podle typu překládaného díla. Literatura **kanonická**, jejíž text je pokládán za závazný, se tlumočí s větší či menší **doslovností**. Takto se překládají texty liturgické, zvláště biblické, a výjimečně i jiná pro tuto dobu závazná literatura věcná. U nejstarších dokladů tohoto typu se překládá nejčastěji izolovaně slovo za slovem a zachovává se i pořadí předlohy, takže český text lze podobně jako v interlineárních glosách podložit pod původní znění; srovnajme úryvek ze staročeského překladu *Evangelia sv. Matouše*, jak se nám dochoval v *Evangeliaři olomouckém*, s textem *Vulgáty*, podle kterého bylo překládáno:

1. Podobno jest království nebeské člověku otci čelednímu,
1. *Simile est regnum coelorum homini familias,*

kterýž vyšeř prvé ráno dovésti dělníky do vinice svej.
qui exiit primo, mane conducere operarios in vineam suam.

2. A když nájem učini s dělníky z penieze denního,
2. *Conventione autem facta cum operariis ex denario diurno,*

posla je do vinice svej. 3. A vyšed v hodinu třetí,
misit eos in vineam suam. 3. Et egressus circa horam tertiam,

viděl jiné stojíce na trhu prázdné. 4. Vece jim: Jděte
vidit alios stantes in foro otiosos. 4. Et dixit illis: Ite

i vy do vinice mej, a csož spravedlivé bude, dám vám.
*et vos in vineam meam, et quod justum fuerit, dabo vobis.*²

1 Havránek, Bohuslav. Vývoj spisovného jazyka českého. Čsl. vlastivěda. Praha: Sfinx, 1936, s. 20.

2 Texty uvedeny v Jireček, Josef. *O českém prvotním překladu sv. evangelí a o obměnách jeho až do XV. století*. Praha: Tisk Kateřiny Jeřábkové, 1859, s. 7.

Tato izolativnost a konsekutivnost je ostatně příznačná pro primitivní překladatelskou techniku vůbec: překladatel sleduje slova v jejich sledu, nikoliv myšlenku jako celek. Staročeské překlady doslovně sledují slova předlohy často bez ohledu na odlišnou strukturu češtiny: Venit itaque Jesus, et invenit eum quattuor dies jam in monumento habentem. – Takž i přijide Ježíš, i naleze jeho již čtyři dni v hrobě majíce; Numquid in dispersionem gentium iturus est? – Azda v rozptylenie pohanské jdúci jest?; prae confusione sonitus mares – pro vylévání řvánie moře. Pokud není čeština schopna cizí vazby, použije se vazby gramaticky nejbližší; tak za latinský ablativ absolutní najdeme vazby participiální (Existimante autem populo et cogitantibus omnibus in cordibus suis de Joanne, ne forte ipse esset Christus, respondit Joannes. – Mnějíce tedy lid i myslíce všichni v srdcích svých o Janu, nezda byť on by Kristus, odpovědě Jan.³ Pokrok v této kategorii překladu se jevil uvolňováním slovní závislosti na předloze, odpoutáváním se od jazykového výrazu předlohy; např. ve staročeském evangeliáři: patientiam habe in me – trpenie jměj nade mnu > slituj se nade mnu; misericordia motus est – milosrdenstvim hnut jest > smiloval sie jest.⁴ Jireček stupeň doslovnosti dokonce pokládá za kritérium relativního stáří textu; i když Vašica pro staročeský evangeliář dokázal opak, přece asi tato tendence v průměru platí. Pro období, které nezná knihtisk a nemá tedy text překladů zachycen v definitivní podobě, je třeba počítat i s pozdějšími opisovačskými úpravami původního znění; ve většině případů mají opisovači tendenci přibližovat text k doslovné kopii originálu, jak to pro staroslověnský překlad evangelia prokázal K. Horálek.⁵

Jen překlad kanonické literatury má cíle plně reprodukční. Potřeba větší přesnosti u literatury věcné se pak cítí i nadále, takže kolísání mezi doslovnějším a volnějším způsobem překladu se týká ponejvíce literatury umělecké a zvláště poezie. U běžné literatury, kterou bychom dnes označili jako beletrii, nechápe ještě středověk rozdíl mezi originálem a překladem v tom smyslu jako moderní literatura, překladatel se ještě vždy neodlišuje od původního

3 Texty uvedeny v Jireček, Josef. *O českém prvotním překladu sv. evangelií a o obměnách jeho až do XV. století*. Praha: Tisk Kateřiny Jeřábkové, 1859, s. 8–9.

4 Materiál podle Vašica, Josef. *Staročeské evangeliáře: studie průpravná*. V Praze: nákladem České akademie věd a umění, 1931, s. 54–55.

5 „Vyznačoval-li se stsl. překlad ve své prvotní podobě v poměru k řeckému textu volností, z níž plynul větší důraz na obsah než na literu, pak po této stránce vývojem stále víc a více ztrácel. Snaha po doslovném překladě uplatňovala se postupně stále mechaničtěji a překlad se stával na mnohých místech docela otrockým. Na úroveň takových bezduchých pozdějších úprav nezůstávala ovšem bez vlivu ani celková úroveň opisovačů, kteří často ani dobře nerozuměli řeckému textu. Do značné míry je možno mluvit o postupném upadání stsl. překladu, jehož vysoká úroveň podle všech známek zůstává tak v podstatě dílem tvůrčí osobnosti Konstantinovy. Úpadek je možno sledovat v různém stupni již v nejstarších zachovaných překladech a je právě otázka, do jaké míry smíme ztotožňovat po této stránce zachovaný stav s původním zněním.“ (Horálek, Karel. *Evangeliáře a čtveroevangelia: příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia*. Praha: SPN, 1954, s. 24.)

autora. Tento typ překladu nemá cíle reprodukční, jak je patrné již z toho, že středověký překladatel mnohdy kombinoval několik předloh. Pokud se odvolává na předlohu, pak spíše jako na pramen informací; např. v staročeském Alanovi: „Jakž jsem [...] v rozličnem pismie vzviediel“, v *Sedmeru radostí Panny Marie*: „To ja vam z pisma předloží, – Sedmeru radost vam vyloží.“⁶

Pro druhý typ překladu platí vymezení jeho funkce, které provedl L. Cejp: „[...] šlo především o substanci, tj. obsah, který byl ovšem měněn právě dle poměrů místních, časových, společenských i politických – a samozřejmě také jazykových. Zaměření na substanci, která však se měnila dle účelu, jinými slovy se jistým způsobem aktualizovala, vedlo k tomu, že překladatelé mohli převádět do nových forem, z poesie do prózy a pod. Tím také je dáno, že pojem *originálu*, jak my jej chápeme, nebyl znám, nýbrž že se překládaly překlady a překlady překladů. Cílem toho, který se zval *translatour*, nebylo podat ve vlastním jazyce kvality originálu, ať volně či věrně, nýbrž výchozí text mu byl jen odrazovým můstkem k jeho *vlastnímu záměru* [...]. Proto práce středověkého *translatour* nelze hodnotit dle jeho textového východiska, nýbrž podle splnění cílů, které takové dílo-adaptace mělo [...]. Úkol literárního historika je pak nejen popsat rozdíly (zkrácení, rozšíření, variace), nejen konstatovat shody, nýbrž zjistit jejich *důvody*.“⁷ Soustředění na **substanci** díla potvrzují i sporadické výroky českých translátorů, např. Štítného poznámka k překladu traktátu Roberta Holkota: „[...] nemienímť, bych jeho řeč latinskú chtěl česky klásti, než z jeho knih bera naučení mluvíti chci perem, což mi bůh dá, některé nechaje, co j'on tam mluvil, a snad někdy i odjinud bera něco, avšak ve mnohém jeho se drže obyčeje.“⁸ Četné doklady pro tento názor na překlad bychom našli v cizích literaturách; např. Fra Pipino z Bononie přeložil *Milion Marca Pola* z italštiny do latiny velmi volně, v předmluvě však vyhláší, že „převvedl do latiny věrně a úplně obsah (continentiam) této knihy“.⁹

Středověký překlad nemůžeme hodnotit podle přesnosti, s níž zachovává kvality předlohy, stejně jako dílo původní nelze hodnotit podle původnosti jeho invence: „Charakteristickým znakem česky psané literatury je nezájem o původnost v dnešním slova smyslu [...]. Nedůvěra k vlastní invenci vyplývala ze středověkého deduktivního způsobu myšlení. S tím souvisel i nedostatek smyslu pro zobrazování objektivní skutečnosti (jehož korelátém je

6 Citace viz Patera, Adolf, ed. *Svatovítský rukopis*. V Praze: Nákladem Matice české, 1886, s. XXV–XXVI.

7 Cejp, Ladislav. *Anglická literatura*. Díl 2, [Část] 2, Doba střední od vystoupení školy rýmuující až do konce válek obou Růží (1485). Praha: SPN, 1956, s. 131–133. Obdobně Paul Herbert Larwill (*La théorie de la traduction au début de la Renaissance*. München: Imprimerie C. Wol, 1934, s. 26) jako „středověký“ označuje překlad, v němž se překládané dílo stává „sumou“ zpracované látky.

8 Citace viz Gebauer, Jan. *O životě a spisích Tomáše ze Štítného*. V Praze: Nákladem České akademie věd a umění, 1923, s. 14.

9 Gebauer, Jan. Marco Polův Million a jeho překlad staročeský. *Listy filologické*. Praha: Jednota českých filologů v Praze, 1887, roč. XIV, s. 359.

snaha zobrazovat jen ‚věčné‘ a ‚neměnné‘ rysy); v pokrokových dílech však postupně zesiluje snaha aktivně zasahovat do soudobé sociální problematiky a zobrazovat objektivní skutečnost.¹⁰ Ve středověkém překladatelství se tedy uplatňuje napětí mezi obecnými motivy, postavami, scénami i stylistickými prostředky, které překladatel přebírá z předlohy (nebo z literární tradice), a mezi historicky a národně konkrétními motivy, v nichž se uplatňuje odraz soudobé skutečnosti. Právě tato druhá složka může být esteticky hodnotnější a vývojově cennější.

Hlavními prostředky tohoto parafrázujícího typu středověkého překladu bylo zkracování, které mělo často charakter resumování, rozvíjení motivů detaily do větší šíře a v menší míře kompoziční přestavba. I tyto prostředky byly vědomou součástí překladatelské estetiky doby. Ke zkracování textu se Tomáš ze Štítného otevřeně přiznává ve svém převodu *Zjevení sv. Brigitty*: „V knihách čtvrtých této svaté ženy také něco vezmu, ale mnoho nechám, chtě odbýti skuoro, abych mohl psáti jiného něco, neb některému nemohu rozoměti a některé nenie tobě užitečno. A tak v třinádsté kap. kněch těchto čtvrtých stojí psáno [...]“¹¹; ve spisu svatého Bonaventury o ostenci svědomí: „[...] učí jeden veliký mistr, jménem Bonaventura, z jehož sem jedněch knížek tyto vybral, některé jeho řeči ujímaje a některé své k jeho přičíněje“¹²; v překladu z Davida bosáka: „[...] o tom, ješto se přiházie duchovním, ten, jenž jest latině psal tyto knížky, také jest psal, ale já méně toho dotknu a snad se také k některému přimluvím více než dřéve; avšak i dřéve někde také sem své řeči přičinil k úmyslu jeho, ne proto, by mi proň věřili tiem lépe, ale že mi se jest zdálo hodné tak svým dětem psáti.“¹³ Závěr českého zpracování *Catonových distich* svědčí, že takové kvantitativní změny předlohy nebyly pokládány za proměnu díla, pokud se nezměnilo to, co překladatel pokládal za jeho základní smysl: „Jiestli nieco přičinieno / A také niekde umenšeno, / Však jiest malo promienieno, / Jakž latinie, učinieno.“¹³

Právě rozšiřování či utlumování motivů umožňovalo středověkému překladateli aktualizovat myšlenky předlohy. Štítný ve *Zjevení sv. Brigitty* zmírňuje útoky na kněžstvo a církevní řády, skladatel staročeského Anselma ke zmínce o Jidášovi přidává výpad proti Němcům: „Judas byl taky lakomec, – Nieteři tomu chtieli, by byl Niemec, – tiech peniez jakž byl zazriiel, tak jich žadal, – Jinak jich nemoha mieti, sveho Boha za nie prodal“ (orig.: Et nota, quod Judas ita avarus fuit, quando denarios vidit, quod Christum pro

10 Hrabák, Josef. These k dějinám starší české literatury a literatury národního obrození. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1957, roč. V, s. 9.

11 Citace viz Hanuš, Josef. *Zjevení sv. Brigitty v literatuře české. Listy filologické*. Praha: Jednota českých filologů v Praze, 1886, roč. XIII, s. 220.

12 Citace viz Gebauer, Jan. *O životě a spisích Tomáše ze Štítného*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1923, s. 14.

13 Patera, Adolf, ed. *Svatovítský rukopis*. V Praze: Nákladem Matice české, 1886, s. 277–278.

eis vendidit)¹⁴ apod. Přestavby mají za cíl logičtější postup myšlenek nebo děje, zestručnění nebo naopak rozvedení některých motivů. Podle materiálu uvedeného J. Hanušem¹⁵ je zřejmé, že např. prvních 37 kapitol předlohy Štít-ného *Zjevení sv. Brigitty* je v překladu přeskupeno zhruba takto:

1	5	4	2	7	3	6	9	8
1-17	18-19	20-22	23-24	25-29	30	31	32	33-37

I kompozice středověkého překladu děl uměleckých je z větší části dílem českého přebásňovatele (i když také v ní se projevuje tendence ke konsekvitivnosti). České zpracování hodnotíme podle toho, zda je sevřenější či roztržštěnější, jeho obraz skutečnosti pravdivější a hlubší či konvenčnější a jeho výraz výraznější či mdlejší. Pro středověkého překladatele nebyl závazný sled motivů, neuznával ani závaznost literárních forem a žánrů: v některých obdobích byl do rýmovaného verše převáděn i *Otčenáš* a *Desatero*, naopak veršované skladby byly parafrázovány prózou. Máme vedle sebe např. překlad Anselma prózou i veršem apod. i u jiných skladeb.

Napětí a kolísání mezi překládáním sledu izolovaných jednotek a parafrází zaměřenou na substanci je zvláště názorné u překladů **hudebních**, tj. u přeložených zpěvů. Techniku středověkého překladatele duchovních písní výstižně rozebral Zdeněk Nejedlý: „Pod notaci latinskou kladou se prostě česká slova, slabika pod slabiku. Jediná odchylka v nápěvu jest, že nemohl-li nebo neuměl-li překladatel dosáhnout téhož počtu slabik, přibral neb ubral z nápěvu notu, jak se mu vidělo [...]. Byl-li text rozšířen, opatroval se nápěv pro nové slabiky tím, že se melisma nápěvu rozdvojilo neb roztrojilo, čímž docíleno nových samostatných skupin pro přibylé slabiky. Byl-li text o nějakou slabiku zúžen, byl nápěv zvratně zase stažen tím, že noty byly spojeny v jednu skupinu. Oblíbeným prostředkem bylo také přidávání neb ubírání not stejné výše tam, kde už v originálu tyto noty se opakovaly. Husitský překladatel viděl tedy v liturgickém nápěvu jen *absolutní melodickou linii*, již lze textem libovolně rozdělit v rytmické a syntaktické skupiny. Tím se stalo, že často takový nápěv měl s českým textem docela jinou strukturu rytmickou i melodickou, než měl původní nápěv s textem latinským, třebaš to byl týž nápěv.“¹⁶ Tedy na jedné straně středověký překladatel slabiku za slabikou

¹⁴ Tamtéž, s. XXXII.

¹⁵ Hanuš, Josef. *Zjevení sv. Brigitty v literatuře české. Listy filologické*. Praha: Jednota českých filologů v Praze, 1886, roč. XIII, s. 147.

¹⁶ Nejedlý, Zdeněk. *Dějiny husitského zpěvu. Kn. 1, Zpěv předhusitský*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1904-13, s. 265, a *Kn. 5, Strany pražské*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1904-13, s. 162-163.

podkládal latinský text, na druhé straně však za závazný pokládal jen obecný významový obrys libreta a z nápěvu jen obrys melodický.

Se zaměřením na podstatu, substanci, souvisí u středověkého překladatele vědomí účelu, pro který je dílo převáděno. Kdežto hranice mezi žánry a formami nejsou závazné, je překladatelská produkce **diferencována podle účelu**. Jeví se v ní hlavně rozdíl mezi překladem, který má být jen **učební** pomůckou, a překladem, který chce být **uměleckým dílem**. I u překladů duchovních písní je toto rozlišení patrné; Zd. Nejedlý konstatuje, že mnohé staročeské verze latinských písní do muzikologie nepatří, protože mají účel jen pedagogický. Někdy byly připsovány k latinskému znění, aby se zpěvákům latiny neznalým, hlavně žákům a jeptiškám, usnadnilo pochopení textu; autor jednoho ze sekvenciářů přímo poznamenává, že texty jsou „proto česky vykládány [...] aby se lépe rozumělo tomu, co se v nich říká“; jindy je veršů ze známých písní použito jako textů k naučení latině, takže i J. Truhlář mluví o „latinské cvičebnici staročeské“.¹⁷ Jsou to překlady doslovné a nehodí se ke zpěvu. Teprve v období husitském vznikají české verze určené pro zpěv, které svým slabičným rozsahem mohou vyhovět nápěvu, dodržují stavbu sloky, refrén, rým apod. Ke srovnání obou typů překladu uveďme jednu dvojici písňových textů:

Vítaj, stvořiteli duše,
mysli tvých věrných navštěv,
naplň svrchní milostí srdce,
jež jsi ty stvořil.

Jenž jsi utěšitel nazván,
dar nejvyššího boha,
studnice živá, oheň, milost
i mast duchovní.

¹⁷ Nejedlý, Zdeněk. *Dějiny husitského zpěvu. Kn. 3, Jan Hus*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1904–13, s. 361–363. S některými tezemi Zd. Nejedlého polemizuje A. Špaldák (Špaldák, Adolf. O překládání liturgických textů do češtiny za starších dob. *Časopis Národního musea*. Praha: Národní museum, 1940, s. 154–180); obecně o liturgických skladbách píše: „Liturgické knihy mohly býti překládány za čtverým účelem: 1. prostě jako cvičení v překládání; 2. aby si překladatel usnadnil porozumění; 3. aby se porozumění umožnilo aneb usnadnilo jiným (když slyší nebo pronášejí liturgické texty); 4. aby se obsah textů učinil přístupný lidem latiny neznalým; tu se pak mohlo překládati buď pro potřebu soukromou, nebo veřejnou, a to aby se modlilo nebo – zčásti – zpívalo. Hledíme-li k tomu, co bylo celkem překládáno do češtiny, nemůžeme o tom pochybovati, že se tak dělo za účelem uvedeným na místě čtvrtém, a to – kromě graduálů a antifonářů – pro potřebu soukromou. Sice by se nebyly překládaly samé vedlejší hodiny a podobné texty, nýbrž měli bychom několik libri viatici a podobných památek.“

Ty jsi v sedmer daře,
 ty jsi prst pravé ruky boží,
 ty jistě oběcaným hlaholem otcovým
 hrdla obohacuješ.
 (Překlad doslovný)

Přijď, stvořiteli duše svatý,
 navštěv myslí všech tvých volených
 a rač naplniti svrchní milostí
 srdce, kteráž si ráčil stvořiti.

Tys nazván naše utěšenie,
 božské najvyššie darovanie,
 studnice živá, oheň, milost a láska
 a duchovnie zvláštne pomazanie.

Tys sedmi darów štědrý dárce
 a ty jsi prst božie pravice,
 ty rozumně zaslíbeným otce boha
 zbohacuješ řečí srdce mnohá.¹⁸
 (Překlad pro zpěv)

Podřízenost překladu společenskému úkolu jde tak daleko, že někdy i tentýž překladatel pořídil dvě verze svého převodu, které se zpravidla podstatně lišily rozsahem a z nich kratší bývala obvykle zaměřena na obecnost prostší. Tak Tomáš ze Štítného pořídil dvě verze *Zjevení sv. Brigitty*. Tím spíše se pak liší technika jednotlivých českých překladů podle toho, zda patřily do proudu literatury obracející se k lidu, nebo do proudu exkluzivní umělé poezie a prózy. Teorie tří stylů platila i pro překlad, takže je třeba brát v úvahu, že při středověkém překladu je mnohdy důležitější změna stylu než změna jazyka; tak staročeský *Tkadleček* nebyl prostým překladem německého *Ackermanna*, ale současně převodem z jednacího stylu do stylu vysoké prózy.¹⁹

Zato méně jasně byl odlišen překlad **soukromý** a překlad určený **pro veřejnost**. Je to přirozené v době před zavedením knihtisku, kdy soukromý meziřádkový překlad byl zachycen a přístupný stejně jako rukopis určený k cirkulaci. Za těchto poměrů nemohla také překladatelská tradice nabyt takového významu jako v dalších stoletích; i citáty z kanonických textů již

18 Nejedlý, Zdeněk. *Dějiny husitského zpěvu. Kn. 5, Strany pražské*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1904–13, s. 156.

19 O tom srov. Heidenreichová, Gabriele. Staročeský „Tkadleček“ a poměr jeho stylu k německé skladbě „Ackermann aus Böhmen“. *Slovo a slovesnost*. Praha: Melantrich, 1937, roč. 3, s. 87–98.

přeložených, např. bible, si obyčejně překladatelé znovu ad hoc překládali a ustálen nebyl ani text nejběžnějších modliteb: „Srovnáme-li zachované texty *Otčenáše* navzájem, zjišťujeme s překvapením, že v nich není předpokládané jednoty ani v jednotlivých výrazech, ani v syntaktické stavbě a vazbě slov a vět.“²⁰ Je třeba počítat i s tím, že se v tomto období větší část překladů šířila ústně.

Středověký překladatel nebyl také literární konvencí vázán činit rozdíl mezi „mým“ a „tvým“, a proto se stírá rozhraní mezi objektivním materiálem a subjektem překladatele. Také v překladu najdeme v objektivním materiálu převzatém z předlohy nebo ze životní situace **osobní** projevy českého tlumočnicka. Časté jsou přímé zásahy přebásňovatele, nikoliv v podobě neosobních aktualizací a stylistických přesunů, ale přímo formou osobních poznámek; části, které z latinské předlohy vynechal, Štítiny výslovně komentuje: „A tak řku, ješto jest také řekl syn boží v dřevnie kapitole, ješto sem byl přěskočil. Neb tuto řekl [...]“; „Z tét jsem kapitoly jedno tolik vzal“; „Když jsem tuto psal o súdu tú dvú duší, přípíši tu i více, ješto jest měla viděnie milá sv. Brigitta o súdu dúš i jiných některých“; „Konec prvnie strany kněh těchto a počínají se druhé o matce boží“; „i řkuť k tomu, jehož to neřekl Rikhardus“; „ale toť sám řku“.²¹ Literární tvorba středověká je z velké části neosobní, anonymní, přitom však ve skutečnosti velmi osobní.

V kulturní epoše, pro kterou **řemeslo** a **umění** nebyly pojmy protikladné, má i překlad často charakter práce zakázkové a nevzpírá se pracovním metodám kolektivním. Pod protekcí panovníka vznikají v některých situacích takřka překladatelské dílny, které pracují podle instrukcí vladaře, diktovaných kulturními potřebami země, a v nich pak někdy i částečně zaniká osobnost překladatele. Již v 9. stol. západosaský král Alfred částečně sám překládá, částečně dává překládat Bedovu *Církevní historii*, Boetiovu *Útěchu z filosofie* a jiné knihy, které byly pokládány za nezbytné pro vzdělaný národ. Snad nejznámější překladatelské dílny vznikají u dvora anglosaského krále Alfreda, kijevského knížete Jaroslava Moudrého a španělského krále Alfonse X., v české literatuře máme slabou obdobu v centrální organizaci kulturního života Karlem IV., ve Francii ještě za renesance na dvoře Karla V. I v dalším vývoji je překlad daleko silněji podřízen společenské objednavce než dílo původní; vnější činitelé zasahují daleko silněji nejen do výběru děl, ale i do definitivního znění textu. V obdobích, kdy je tato tendence zvláště výrazná, má literární historik ztíženo posouzení překladatelovy dovednosti a tvůrčího záměru, protože mnohdy nemá v rukou původní text, ale teprve

20 Škarka, Antonín, ed. *Nejstarší česká duchovní lyrika*. Praha: Orbis, 1949, s. 8. [Ve vyd. z r. 1957 chybně autor: Jan Vilikovský - pozn. ed.]

21 Citace viz Hanuš, Josef. Zjevení sv. Brigitty v literatuře české. *Listy filologické*. Praha: Jednota českých filologů v Praze, 1886, roč. XIII, s. 219, a Gebauer, Jan. *O životě a spisích Tomáše ze Štítého*. V Praze: Nákladem České akademie věd a umění, 1923, s. 14.

jeho poslední znění upravené písařem. Pro středověk je třeba počítat také s jazykovým univerzalismem latiny, již mohla národní literatura konkurovat jen v některých oblastech.

Základní rysy středověkého překladu, které jsme naznačili, procházely v české literatuře složitými obměnami, jejichž průběh zde nelze sledovat. Vývoj českého středověkého překladatelství vrcholí **husitstvím** a literárními díly, která je bezprostředně připravovala. Mezi vrcholy přeložené prózy patří dílo Tomáše ze Štítného, v němž najdeme již i ojedinělé poznámky teoretické. Husitství přináší do překladatelství dva soubory literárních projevů, které si vynucují rozšíření funkce překladu: literaturu nábožensky výkladovou a duchovní písně. Husitské překlady liturgických textů však samy ještě nesou rysy středověké, jsou metodicky odlišné od reformačních: „Již v lutherském překladě, nejvíce však v kalvínském, šlo překladem zároveň o výklad biblického textu, čehož v husitství nebylo.“²² Právě **interpretace** odlišuje humanistický a reformační překlad od středověkého.

Poznámka editorů

- i Gebauer, Jan. *O životě a spisích Tomáše ze Štítného*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1923, s. 13–14.

²² Nejedlý, Zdeněk. *Dějiny husitského zpěvu. Kn. 5, Strany pražské*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1904–13, s. 149.

RENESSANCE

A) HUMANISMUS

JASNÉ oddělení tvorby původní a přeložené, vytváření teoretických systémů překladatelských a vývoj metod, jejichž uvědomělým cílem je reprodukce předlohy, začínají v evropských literaturách humanismem. Textová akribie humanistů se projevila i v tom, že nepůvodní díla v tomto období jsou již zpravidla jako překlady označena; uvádí se autor a jazyk předlohy, příp. i cizí verze, přes niž byl překlad pořízen: „Flavia Josefa o válce židovské knihy sedmery [...] nyní teprve všechny v českú řeč z latinské přeloženy od Pavla Aquilina Hradeckého“ⁱ apod. Filologickým studiem humanistů byly připraveny i zásadní pomůcky pro překladatele: kritická vydání a výklady textů i dvojjazyčné a vícejazyčné slovníky.¹

Metodicky navazuje humanismus na **římskou teorii** překladu, jako se ostatně opíral o antickou filozofii a teorii umění vůbec. Ústřední tezí byl Horatiův výrok z *Ars poetica*: „Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpret“ (věrný překladateli, snaž se, abys nepřekládal slovo od slova).² Přesnější než negativní teze Horatiova, které celý středověk a hlavně humanismus používal jako argumentu proti doslovnému překladu, bylo asi o 20 let starší překladatelské vyznání Ciceronovo; ten k požadavku, aby překladatel nepřeváděl mechanicky slova, dodává upozornění, že je nutno vycházet především z hodnoty slova, říká, že „slova není třeba odpočítávat, ale odvažovat“.ⁱⁱ V *De optimo genere oratorum* píše o svém překladu Demosthena a Aeschina: „[...] ale nepřeložil jsem jich jako tlumočník, nýbrž jako řečník, týmiž myšlenkami i týmiž tvary jich a podobami, slovy však našemu obyčeji případnými; při čemž nepokládal jsem za nutno slovo za slovem překládati; nýbrž jen veškeru povahu a veškeren ráz slov jsem zachovával. Nemyslil jsem, že dlužno čtenáři slova odpočítavati, nýbrž jen odvažovati.“³ Již Cicero si tedy definoval cíl překladatelské práce: zachovávat prostředky rétorického stylu, tj. základní

1 O tom podrobněji Král, Josef. *Literární činnost humanistických professorů university Karlovy mezi rokem 1409 až 1622*. Praha: Jos. Král, 1909.

2 Horatius, Quintus Flaccus – Macháček, Simeon Karel, ed. *Q. Horatii Flacci De arte poetica*. Praegae: Kronberger et Weber, 1827, s. 133–134.

3 Cicero, Marcus Tullius. *M. Tullia Cicerona O nejlepším druhu řečníků*. Překlad Robert Novák. V Praze: Tiskem a nákladem dra Edvarda Grégra, 1880, s. 118.

slohové principy textů, které převáděl. Římskou překladatelskou teorii pak o 400 let později dovršil tvůrce nejvýznamnějšího středověkého překladu, *Vulgáty*, sv. Jeroným. Tento „patron překladatelů“ uložil ve své epištole *Ad Pammachium* také první soustavnější teoretickou úvahu o překladu.⁴ O jeho zásadu „non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu“⁵ (nepřekládat jedno slovo jiným slovem, ale význam významem) se opírala překladatelská teorie i praxe humanistů cizích i našich. Svými slovy ji opakuje v Německu Steinhöwel („ne slovo za slovem, ale význam za významem“⁶), Albrecht von Eyb (je třeba překládat „ne podle slov, ale podle smyslu a významu předmětu, tak aby byl vyjádřen co nejsrozumitelněji a co nejlépe“⁶), ve Francii např. Raoul de Presles („sleduji skutečnou, prostou a jasnou větu a pravé pochopení, aniž bych sledoval vlastní slova textu“⁷) i desítky jiných. V různých obměnách a nepřímých citacích tuto tezi najdeme i v překladatelských předmluvách českých humanistů. Viktorin Kornel ze Všehrd v předmluvě ke *Knihám Jana Zlatoústého* píše: „Ktož z jednoho jazyka v jiný vykládají, druzí slovo z slova, jiní rozum z rozumu vykládají: Já pak v tomto vyložení obého jsem následoval, více však rozum z rozumu vykládaje než slovo z slova. Neb žádný, ktož co vykládá, k tomu zavázán není, aby slovo z slova vykládal; než když tentýž rozum jiným jazykem rozumně a věrně vyloží, dosti jest tomu učinil. Horacius a Jeronymus to svědčí.“⁸ Podobně Řehoř Hrubý v předmluvě ke *Chvále bláznovství* Erasma Rotterdamského: „Já jistě daleko více v tom svém překládání zatruhuji a zapáchám jeho *smysly* nebo *rozomy* nežli slovy a jejich složením“⁹; Mikuláš Konáč z Hodiškova přiznává „většie pilnost o ozdobnost řeči výborné české, nežli o vyloženie slova z každého slova“¹⁰; Veleslavin podle předmluvy k *Vypsání města Jerusalema* od Delfa^{iv} „jestliže ne všudy v slovích, ale jistě v rozumu a smyslu všeho tak zanechal, jakž od něho položeno“.¹¹ Polemika proti doslovismu, tak charakteristická pro humanisty všech zemí,

4 *Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*. Vindobonae; Lipsiae: F. Tempsky; G. Freytag, 1910, s. 503–526.

5 Citace viz Fjodorov, Andrej. *Vvedenije v teoriju perevoda*. Moskva: Izd. lit. na inostr. jazykach, 1953, s. 22.

6 Citace viz Wustmann, Rudolf. *Deutsche Geschichte nach Menschenaltern erzählt*. Leipzig: Seemann Verlag, 1912, s. 171.

7 Citace viz Larwill, Paul Herbert. *La théorie de la traduction au début de la Renaissance*. München: Imprimerie C. Wol, 1934, s. 11.

8 Kornel ze Všehrd, Viktorin. *Knihy Zlatoústého O napravení padlého*. In: Kornel ze Všehrd, Viktorin – Jireček, Hermenegild, ed. *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*. V Praze: Všehrd, 1874, s. 538.

9 Erasmus Rotterdamský, Desiderius – Hanuš, Ignác Jan, ed. *Erazima Roterodamského Encomium moriae, čili Chvála bláznovství*. V Praze: Nákladem Františka Řivnáče, 1864, s. 2.

10 Truhlář, Josef. *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.* V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894, s. 147.

11 Adam z Veleslavína, Daniel. *Předmluva*. In: Adrichem, Christiaan van. *Wypsánj Města Geruzaléma y Předměstj geho*. Překlad Daniel Adam z Veleslavína. Tlačeno w Starém městě Pražském: v M. Danyele Adama z Weleslawjna, 1592, [4. strana Předmluvy – nestránkováno].

dávala teoretické ospravedlnění adaptacím, jejichž konkrétní podoba byla určována **společenským posláním překladu a stylistickou normou epochy**.

Humanismus ve většině evropských zemí probíhá v období, kdy sílí národní uvědomění i zájem o mateřský jazyk; zároveň vynález knihtisku umožňuje četbu širším vrstvám, především měšťanstvu. Za této situace nabývá překlad **dvojí kulturní funkce**: a) rozhojňuje a obrušuje národní jazyk tím, že se mu ukládají nové úkoly a zvyšuje se počet knih v něm sepsaných; b) zprostředkuje širšímu čtenářskému okruhu znalost knih, které do té doby byly pro jazykové potíže přístupny jen lidem učeným. Tomuto dvojímu úkolu jsou podřízeny humanistické úvahy o překládání i technické prostředky, kterých se používá.

Zájem **jazykově vlastenecký** přivádí humanisty k problému **možnosti** překladu. Nejde jim však, jako později romantikům, o noetický problém přeložitelnosti, reprodukovatelnosti uměleckého díla ve všech jeho jedinečných odstínech. Pro ně je problémem **rovnocennost jazyků**, jde o to, zda národním jazykem je možno vystihnout významové a literární kvality antické předlohy. Proto přesvědčení o možnosti překladu je součástí zápasu o prosazení literární tvorby v národním jazyku. Je to v tomto období základní otázka; podle stanoviska k ní se humanisté v evropských literaturách rozestupují do dvou skupin: na humanisty latinské a národní. Právě překládáním do národního jazyka vystoupila v posledních letech 15. století skupina **českých humanistů** – Viktorin Kornel ze Všehrd, Václav Písecký, Řehoř Hrubý z Jelení, Mikuláš Konáč z Hodiškova a o století později Daniel Adam z Veleslavína, Jan Kocín z Kocínětu, Abraham z Günterroda aj. – proti latinským humanistům vedeným Bohuslavem Hasištejnským. Čeští humanisté překládali často jenom proto, aby dokázali, že mateřský jazyk je schopen vyjádřit totéž co vyspělé jazyky cizí; Václav Písecký v dedikačním listu k Isokratovým *Řečem o povinnostech* píše Řehoři Hrubému z Jelení, že překládal proto, „abych zkusil, zdali český jazyk tak hojný jest, aby bez žebroty buďto německého šverkánie, buďto latinského proměňování sám od sebe touž věc vymluviti mohl, kterouž by i Řekové vypsali“ a dodává: „[...] seznamenal jsem pak, že netoliko latinské pomoci nepotřebuje (o němčině mlčím, s kterouž nic nemám činiti), ale poněkud ji vyvýšiti může, tak někde jest náchylnější k lahodnosti řecké a k lepotě nežli latinský, že při mnohých v mluvení ozdobách při lepém slov skládání, kdež jazyk latinský řeckého aneb prostě nemůže, aneb s těžkostí a velmi nesnadně následuje: tu jazyk český touž lahodou a jednostajní téměř krátkostí všecko vysloviti může.“¹² Obdobně si skoro o století později češtinu pochvaluje Veleslavín: „Není náš jazyk český tak nespůsobný aneb jak říkají barbarský, aby jím téměř všecky ty věci, o nichž Řekové a latiníci napsali,

12 Citováno dle Hanuš, Josef. Zjevení sv. Brigitty v literatuře české. *Listy filologické*. Praha: Jednota českých filologů v Praze, 1886, roč. XIII, s. 141–157, 210–232, 426–434.

ozdobně, srozumitelně a vlastně vysloveny býti nemohly.“¹³ To jsou zároveň první obrany jazyka českého i první teoretické projevy o překládání na naší půdě.

Latinští humanisté nepřihlíželi k těmto snahám trpně a nechybějí ani ostré osobní útoky proti českým překladatelům. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic se ohradil proti tomu, aby Řehoř Hrubý z Jelení zčeštoval jeho básně, jizlivou latinskou *Elegií o překladateli svých básní*; společenské pozadí sporu prosvítá z aristokraticky povýšeného tónu Hasištejnského, který překladatele, jenž převedl jeho vysokou múzu do češtiny, aby ji mohl číst „lid, panstvo i vládykové“, odkazuje k pluhu a hnojení polí. Hasištejnský však nemohl zastavit literární vývoj a zabránit tomu, aby čeští humanisté prosadili smysl a oprávnění překladů do národního jazyka, i když si ještě Konáč z Hodiškova posteskl, že některým bude „na vodě psáti [...] a zvláště těm, kterých tak veliká a jakás vzteklá nenávisť přirozeného drží jazyku, že mnohokrát z omýlení české písmo v ruce vezmúce, hned zase nejinak než jako horké uhlé vypúšťjí“.¹⁴

Zájem o jazykovou stránku díla je humanismu vlastní, překlad je v tomto období záležitost po výtce **jazyková**. O filologickém rázu překladatelské práce svědčí i to, že titíž autoři překládali současně i do jazyků jiných: např. Václav Písecký překládal řecké klasiky nejen do češtiny, ale i do latiny pro edici Frobeniovu. Znovu se pak překlad stal záležitostí jazykovou pro romantiky, ale v jiném smyslu. Humanisté se snaží dokázat, že domácí jazyk má stejné sdělovací možnosti jako vyspělé jazyky cizí, naopak romantikové ukázali, že každý jazyk má své, jen jemu vlastní vyjadřovací zvláštnosti a že jazyk je činně spoluúčasten při tvoření díla.

Druhá z funkcí, které plnil humanistický překlad, byla **vzdělávací**. Překladatel chce nejen dokázat vyspělost mateřštiny, ale také, řečeno slovy Všehrdoými, dosáhnout toho, „aby netoliko Řekové a latiníci, ale také i Čechové a Slováci řecké učitele k vzdělání viery křesťanské a upevnění mohli čísti, čtúc rozuměti, rozumějíc po tom naučení choditi.“¹⁵

Proto humanistické překlady měly záměry spíše **sdělovací** než formální; jejich cílem nebyla umělecká virtuozita, ale srozumitelnost; tento ústřední požadavek bývá vysloven i v těch nejstručnějších vyznáních překladatelů našich i cizích: „Takovou knížku, když jsem v jazyk český, pokudž nejvlastněji

13 Adam z Veleslavína, Daniel. M. *Daniele Adama z Veleslavína práce původní*. V Praze: Bedřich Rohlíček, 1853, s. 199.

14 Předmluva k překladu dvou hovorů Lukianových. Citace viz Truhlář, Josef. *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.* V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894, s. 146.

15 Předmluva ke Knihám Zlatoušého *O napravení padlého* (Kornel ze Všehrd, Viktorin – Jireček, Hermenegild, ed. M. Viktorina ze Všehrd *O právcích země české knihy devatery*. V Praze: Všehrd, 1874, s. 536).

a nejsrozumitelněji býti mohlo, uvedl [...].“¹⁶ Humanističtí překladatelé si velmi jasně uvědomovali, pro koho píší a komu tedy má být dílo srozumitelné: např. Veleslavín překládá, „aby našim obecným a sprostým lidem, ježto jiných jazykův, kromě materského neumějí (neb snad učení a slavní toho potřebovati nebudou), tím spíše v známost vjíti a vzácnější býti mohla.“¹⁷ **Demokratismus** byl u našich překladatelů ještě výraznější než v jiných literaturách; francouzští humanisté velmi často uvádějí, že překládají pro panovníka a chtějí se zavděčit jeho vkusu, český humanistický překlad je nejčastěji adresován nižší šlechtě a měšťanstvu; největší překladatelský komplex, tzv. *Sborník Řehoře Hrubého z Jelení*, je věnován přímo pražským radním.

Zachovat srozumitelnost pro jinou kulturní oblast a případně i literárně méně vzdělané čtenářstvo bylo v mnohých případech možné jen tehdy, jestliže překladatel nejen překládal, ale i **vysvětloval**. Řehoř Hrubý z Jelení přidává k překladu *Chvály bláznovství* Erasma Rotterdamského „*Výklad míst těžších a potřebnějších v Erasmovi s přídavky těch věcí, kteréž k těm místom příležitě pro sprostné a neučené lidi a pro ty, ješto, co se nyní děje a co se někdy dálo mezi Římány a mezi námi, nevědí, nebo pro ty, ješto jaký jest mezi námi a jimi rozdíl, neznají*“¹⁸ a uvnitř textu přičiňuje vysvětlující poznámky „zvláště v některých miestech pro sprostné a neučené, aby i oni nějaký užitek z té řeči vzieti mohli.“^v Dílo bylo českému čtenáři zpřístupňováno nejen poznámkovým aparátem mimo text, ale i přímo vysvětlujícími poznámkami v textu, a to buď oddělenými závorkami, nebo prostě vloženými do textu. Takové **vnitřní vysvětlivky** proklamuje Řehoř Hrubý v předmluvě ke *Chvále bláznovství*: „A to jsem také i zumysla i naschvalé poněkud učinil, a zvláště v některých miestech pro sprostné a neučené, aby i oni nějaký užitek z té řeči vzieti mohli a častým jie čítáním i rozjímáním těch věcí, kteréž sú v ní položeny. A z té také příčiny přepustil sem sobě v tom překládání to, což i Cicero někdy, nedávno Ficinus, nynie pak tento též Erazmus učinil, totiž, abych slov potřebných k světlejšiemu rozomu na kolika miestech přidal několik; neb mi se ta věc toho přepustění užitečnějšie a prospěšnějšie čitateľom zvláště neučeným a nevelmi vtipným býti zdála nežli všeliká v překládání zachovávaná okrasa.“^{vi} Vysvětluje cizí jména: „Muoj otec jest Plutus (totiž bohatství)“^{vii} „ne bez příčiny o Brabantích (de Brabantis: jest jeden národ německý, Hr.)“^{viii} Tam, kde je text nejasný, je objasňován vloženými slovy, případně je vnitřními vysvětlivkami čtenář informován i o nedořečených významech a záměrech autorových; srovnajme např. úryvek z Řehoře Hrubého s novým překladem Dvořáčkovým (vsuvky podtrhujeme):

16 Adam z Veleslavína, Daniel. *M. Daniele Adama z Veleslavína práce původní*. V Praze: Bedřich Rohlíček, 1853, s. 237.

17 Tamtéž, s. 195.

18 Erasmus Rotterdamský, Desiderius - Hanuš, Ignác Jan, ed. *Erazima Roterodamského Encomium moriae, čili, Chvála bláznovství*. V Praze: Nákladem Františka Řivnáče, 1864, s. 81.

Řehoř Hrubý z Jelení:

*Protož poněvadž jsem umyslil sobě,
vždy nětco dělati a ten té jízdy mé čas
k vážnému psaní nezdál se býti
příhodný: zdálo mi se chválu
bláznovstvie jako pod žertem vypsati.
Dieš, jakát jest múdrosť na mysl tvú
to přivedla? Najprv napomenulo mne
k takovému psaní přijmie tvé TOBĚ PO
RODU TVÉM PŘIŠLĚ,* kteréžto přijmie
tak blízko k tomuto slovu „blázne!“
přistupuje, jak si ty od bláznovstvie
daleko. Neb jsi jistě od bláznovstvie
všech hlasy velmi daleko vzdáleny.
[...]*

* Neb *morus* řecky slove blázen česky. Hr.^{ix}

Jaroslav Dvořáček:

Nuže, poněvadž jsem měl za to,
že něčím se musím zabývat, a ten čas
málo se mi zdál vhodným k vážnému
přemýšlení, napadlo mi napsati
Chválu bláznovství. Která asi Pallas
tuto myšlenku Ti vnukla? řekneš
snad. Především pohnulo mě k tomu
Tvé jméno, jež slovu *Moria* tak blízké
jest, jako Ty sám od něho vzdálen,
ba – dle mínění všech – nejvíce
vzdálen.¹⁹

Ke srozumitelnosti směřují také humanistické adaptace: volností, k nimž je teorie této epochy opravňuje, neuzívají překladatelé k tomu, aby dílo umělecky vylepšili a zdokonalili, jako to dělají později klasicisté, ale aby je zpřístupnili domácímu čtenáři, třeba i tím, že je převedou do domácího prostředí. Zvláště západoevropští humanisté dosazují rádi za ohlasy cizího prostředí společenské skutečnosti domácí: Amyot mění římský senát na parlament, latinskou Campanii na francouzskou Champagne, kněžky na jeptišky, konsula na starostu apod. a Pelletier du Mans ve svém překladu Horáce r. 1545 místo o Vergilioví mluví o Clémentu Marotovi, Cecilia a Plauta proměňuje na francouzského teologa Alaina de Lille a Jeana de Meunga, jednoho z autorů *Románu o růži*.²⁰ Všechny tyto prostředky, které plynou ze zaměření na

19 Erasmus Rotterdamský, Desiderius. *Chvála bláznovství*. Překlad J. Dvořáček. V Praze: vlastním nákladem vydal J. Otto, [1912?]. V české literatuře technika vysvětlivek přesahuje až do počátku obrození; meze těchto opisů u nás formuluje ještě r. 1821 německý teoretik Franz Ficker, tehdy profesor olomouckého lycea: „Nejobecnější pravidla při používání parafrází jsou: mají patřičně vyjádřit obtížná a temná místa opisem, vysvětlit hlavní pojmy připojením vysvětlivek a odůvodnění, a patřičně vyjádřit souvislost v řeči, nesmějí však rozvláčností vzrůst do rozsahu komentáře.“ (*Anleitung zum Studium der griechischen und römischen Klassiker*, I. Wien: [s.n.], 1821, s. 321.)

20 Viz Bellanger, Justin. *Histoire de la traduction en France*. Paris: A. Lemerre, 1903, s. 11–14.

„rozum“, tj. sdělení významové hodnoty cizího textu domácím čtenáři, dávají humanistickému překladu charakter **interpretace**.

Interpretací se zabýval humanistický učenec i renesanční umělec; renesanční umělec nechce přírodu jen napodobovat, ale i vykládat; např. Leonardo da Vinci prohlašuje, že malování je filozofie.²¹ Překlad se v období humanismu stává výkladem a čeští humanisté také svou práci označují častěji jako „**vykládání**“ než „překládání“. V tom nejsou osamoceni. Latinské úvahy středověké, které do jisté míry udržovaly kontinuitu římské teorie, kladou termín „*interpres*“ do protikladu s „*expositor*“ a tím naznačují aktivně interpretační, nikoliv pasivně reprodukční cíle tohoto „vykládání“. Někteří čeští překladatelé navazují též na latinský termín „*vertere*“, který měl také význam volného překládání: „Kterúžto v český jazyk [...] obrátil, ač snad nepřevrátil.“²² V období, kdy se rozšiřuje okruh čtoucího obyvatelstva, se stává překlad popularizací; humanistický překladatel je do jisté míry **popularizátorem**. H. Larwill označuje ranou renesanci ve francouzském překladatelství jako „*l'ère de la vulgarisation*“.^x

Kromě kulturní funkce překladové tvorby se při překladatelské interpretaci uplatňovala také humanistická jazyková estetika a stylistické návyky doby. Stylistická problematika překladu se humanistům soustřeďovala do protikladu **význam-slovo**, tedy kolem otázky vztahu mezi pojmem a odpovídajícím slovním označením.

Konfrontace nejjednodušších jednotek myšlení a jazyka přiváděla ke dvěma poznatkům: a) že lexikální jednotka není sama pojmem, nýbrž jen nositelem pojmového významu a ten více či méně jasně sděluje čtenáři (pojmový význam neznámého cizího slova čtenář vůbec nepochopí, u slova domácího podle jasnosti výrazu); b) že pojem a slovo se nekryjí ve svém významovém rozsahu, a proto významu některého cizího slova může odpovídat několik slov českých a naopak. Tato problematika v různě jasné formulaci prosvítá teoretickými úvahami humanistů a stylistické principy, které z ní plynou, ovládají jejich způsob práce.

Odpoutání od slovního znění textu odhalilo totiž kromě problematiky interpretační ještě druhou oblast otázek: napětí mezi **významovým rozsahem** pojmu a slova. Právě významový rozsah slova cizího a domácího byl hlavním kritériem ekvivalence jazykových prostředků originálu a překladu; základním zřetelem stylistickým pak byl poměr mezi obsahem myšlenky a šířkou jazykového výrazu. Překladatel 15. a 16. století se pohyboval mezi oběma póly, které tato stylistická kategorie dovoľovala: mezi snahou buď

21 Gilbert, Katharine Everett - Kuhn, Helmut. *A history of esthetics*. New York: Macmillan, 1939, s. 174.

22 Slova pocházejí z podtitulu knihy PIUS [Aeneas Sylvius Piccolomini]. *Czeska kronyka*. Přel. Mikuláš Konáč z Hodiškova. W starem Miestie pražskem: [U Mikuláše Konáče z Hodiškova], 1510. [Ve vyd. z r. 1957 chybně uvedeno, že citát pochází z předmluvy - pozn. ed.]

o konciznost, nebo naopak o výrazovou šíři. Zvláště příznačné pro humanistického překladatele je **rozšiřování** textu, nejčastěji používáním slovních **dvojic** místo výrazu jednoho. Někdy užívá překladatel dvou slov, která dohromady zabírají významový rozsah jednoho slova předlohy: překladatel českého Ezopa převádí latinské „scolares“ jako „služebníci a spolu stolící“, „pecus“ jako „kráva nebo ovce“.²³ Ještě častější je zdvojení výrazu užitím dvojice synonym nebo skorosynonym: „schalckhafter schwächer“ – „zlotrovaný plíškač a žvác“; „waur inn möchtest du mir gut syn“ – „k čemu by mohl užitečný a potřebný býti“; „an offnen markt“ – „na vyvoleném a svobodném ryňku“; „tantopere stridet“ – „tak velice chrochce a křičí“; „esto hilari animo“ – „bud' vesel a nechť se rmutiti“.²³ Nechybí ovšem ani rozšiřování přidány adjektivy, adverbii, opisy apod.; taková amplifikace je patrná např. hned v názvech Paprockého překladů z poezie J. Kochanowského: *Do przyjaciela – Řeč k dobrému příteli*; *Na zachowanie – O dobrém zachování mezi lidmi*; *O rozwodzie – O rozvedení jednoho muže s ženou*; *Nagrobek opitej babie – Náhrobek aneb nápis nad hrobem jedné ožralé baby*. Tento rys se objevuje v jiné funkci již v uměleji stylizované středověké próze: „Užívání dvojčlenných spojení a jmenovitě interpretujících synonym nezavádí ovšem do naší prózy teprve Tkadleček. Setkáváme se s ním již ve starších dílech přeložených z latiny, jako jsou knihy o sv. Jeronymovi, některé modlitby milíčovského okruhu a zejména překlad Bonaventurovy legendy o sv. Františku. Okolnost, že to jde vesměs o překlady, není bez významu; je v ní snad obsažen poukaz na školský původ tohoto zjevu – při výkladech textů, jež sloužily za učebnice, jako jsou sekvenciáře a hymnáře, byl ustálený zvyk vysvětlovati jednotlivé výrazy odpovídajícími synonymy latinskými a jeho odraz nacházíme i v českých glossách k takovým textům“; současně upozorňuje J. Vilikovský i na vliv středověkých poetik a rétorik, u nás zvláště Galfreda de Vinosalvo, v jehož *Nové poetice* se výslovně praví: „Užiješ-li jediného výrazu, jest to jako prvotní, neztvárněná látka; připoj k němu druhý a toto připojení dá mu tvar.“²⁴ I pro studie o autorech českého humanismu platí připomínka H. Larwilla: „A tak se stále vyčítá jakási stylistická rozvláčnost každému z autorů 16. století, když jsou individuálně studováni, kdežto ve skutečnosti, jde-li vůbec o nedostatek (což je sporné), pak jde o nedostatek, který každý z autorů této epochy chtěl mít. Neboť bez jisté mnohomluvnosti („širé“ a „bohatství“, jak říkal Seyssel) výrazu[,] byli by na autora pohlíželi svrchu, že má styl ‚holý“

23 Materiál dle Truhlář, Antonín. *Jana Albína Ezopovy fabule a Brantovy rozprávky*. Praha: Česká akademie císaře Františka pro vědy, slovesnost a umění, 1901, s. XV., a Truhlář, Antonín. O některých knihách prstonárodní četby české ve století XVI. *Časopis Musea Království českého*. Praha: Matice česká, 1890, roč. 64, s. 47.

24 Vilikovský, Jan. Sloh Tkadlečka. *Řád*. Praha: Vyšehrad, 1941, roč. 7, s. 134–135.

a bez „ozdob.“²⁵ Obecnosti této tendence si byl vědom již Palacký, ovšem hodnotil ji z hlediska svého stylistického vkusu: „Staročeské překlady klasiků, ačkoli smysly těchto dosti zřetelně tlumočí, předce již proto za nedostatečné považovati sluší, že šířice a jakoby roztopující často slova jejich mnohomluvnými opisy, jim oné jadrné stručnosti, ráznosti a lepoty slohu ujímají, jenž ku předním jejich okrasám náležejí.“²⁶

Jasnost nebo temnost obsahu a stručnost nebo mnohomluvnost výrazu byly dvě hlavní linie, po kterých se pohybovaly teoretické úvahy i překladatelské posuny textů v 16. století; při těsné spojitosti obsahu a formy byly obě dvojice mnohdy paralelní, takže rozšíření slovního výrazu mnohdy přinášelo i zjasnění významu a naopak. Přesuny po těchto dvou liniích byly dovoleny, stylistický charakter předlohy nebyl pokládán za závazný. Pierre Fabri ve své poetice z r. 1521 formuluje pravidla vyprávění, která vrhají světlo na poměr tehdejšího autora k materiálu, ať již si jej bral ze života, nebo z literární předlohy: „Druhé pravidlo pro vyprávění: je-li látka krátká a nejasná, je třeba ji rozšířit a učinit jasně pochopitelnou; třetí: je-li látka dlouhá a jasná, je třeba ji zkrátit a zahalit nebo zamlčet škodlivé části. A pamatuj, že mluvíme-li se vznešenými lidmi a duchovními, je třeba zkrátit látku, ať jde o cokoliv, a mluvíme-li k lidem prostým, máme jasně a srozumitelně rozšířit své vyprávění a prodloužit je.“²⁷ Také překladatelé popularizovali a rozšiřovali text více tam, kde se obraceli na širší čtenářstvo. Tak např. Veleslavín ve *Vypsání města Jerusalema* – knize určené užšímu okruhu zájemců a nadto hodnoty hlavně dokumentární – se chce přesně držet originálu i tam, kde s ním nesouhlasí: „V tom pak mém překládání z jazyka latinského hleděl jsem zachovati tu věrnost, abych ničehož po autorovi neměnil a neopravoval; nežli což nejnemožnější bylo, jestliže ne všude v slovích, ale jistě v rozumu a smyslu všeho tak zanechal, jakž od něho položeno. Dobře-li se to ode mne stalo, má svobodu každý souditi. Mnohé věci budou se snad mnohým zdáti bezpotřebné, neužitečné, pověrné a nepravé. Aniž já sám k tomu radím, aby vše za pravé přijímal a všemu věřil, což se tuto mimo svatá písma a pravdivé historie připomíná [...]. A proto jedenkaždý čta rozuměj, rozuměje rozsuzuj a ty věci sobě vybírej, kteréž by ku pobožnosti sloužily a k vyrozumění písem svatých, jež jsou pravidlo víry života, užitek přinéstí mohly.“²⁸ Interpretaci, kterou v této knize očekává od čtenáře, provádí v jiných překladech sám, zvláště tam, kde

25 Larwill, Paul Herbert. *La théorie de la traduction au début de la Renaissance*. München: Imprimerie C. Wol, 1934, s. 3.

26 Palacký, František. Literijní zprávy. *Časopis Českého museum*. Praha: W knihkupectwj J. G. Calve, 1834, roč. 8, sv. 1, s. 111.

27 Larwill, Paul Herbert. *La théorie de la traduction au début de la Renaissance*. München: Imprimerie C. Wol, 1934, s. 53.

28 Adam z Veleslavína, Daniel. *M. Daniele Adama z Veleslavína práce původní*. V Praze: Bedřich Rohlíček, 1853, s. 228.

šlo o obecné poučení, které bylo možno uvést v bližší vztah k poměrům českým, jako např. v *Politii historické*; snažil se, aby ji „v jazyk náš [...] s velikou snažností a prací přeložil a na mnoha místech pěknými příklady z historií rozšířil a rozhojnil“.²⁹

Přes důmyslnost a svéráznou zákonitost překladatelské práce humanistů je třeba poznamenat, že překladatelství v 16. století nemá ještě cíle plně umělecké v našem slova smyslu. Již obě funkce humanistického překladatelství – jazykově vlastenecká a vzdělávací – ukázaly, že základním cílem překladu nebyla krása, ale **užitečnost**. Tento zřetel určoval také výběr děl pro překlad; Veleslavín mluví v přípisu k *Politii historické* o překládání „kněh užitečných, potřebných a platných“,^{xii} podobně v úvodu k *Historii církevní* Eusebia Pamfilia nebo k Mollerovým *Soliloquiím*.

V souladu s tím si stěžuje na nedostatek nikoliv literatury umělecké, ale věcné: „My Čechové, nevím, proč jsme tak buďto nešťastni aneb nedbánliví, že v jazyku našem téměř žádných historií a kronik, žádných učených spisův o správách obcí a jiných běžích světa tohoto z řeči latinské aneb řecké jako jiní národové přeložených nemáme“; užitečnost je přiznaně hlavním zřetelem při výběru předloh: „Odkudž jim (Vlachům) to dobře pošlo, že nejlepší a nejužitečnější knihy latinské i řecké ve všelikém svobodném, jakož i počestném umění i v historiích v jazyk svůj přeložené a velmi vlastně a ozdobně sepsané mají.“³⁰ Překládají se hlavně díla, z nichž nová vedoucí vrstva čerpá poučení o těch oborech státní správy a hospodářského života, v nichž neměla dosud zkušenost, a ovšem také poučení etické, náboženské. Proto humanisté překládají daleko více literaturu **věcnou**, nebo aspoň krásnou literaturu s mravoučným zaměřením (např. disticha Dionysia Catona, *Ezopovy bajky* apod.) než tzv. „čistě uměleckou“. Utilitarismus, s jakým přistupovali i ke klasické literatuře, nejlépe prozrazuje charakteristika Vergilia od Šimona Lomnického z Budče: „Týž Virgilius za živobyті svého mezi jinými tyto troje knížky užitečné uměle složil a vydal, totiž *Bucolica*, v kteréž učí dobytek pásiti, *Georgica*, v té učí rolí vorati a zemi dělati, *Eneida*, a v té učí bojovati.“³¹

Obdobné tendence charakterizují i překlady zábavné prózy, zvláště knížky lidového čtení: „Položíme-li si posléze otázku, jak byla po stránce vnitřní i vnější formy tato próza přijímána u nás, jak byla znárodnována, vidíme, že princip podřízení všeho života náboženství a prakticko-morálním zřetelům u nás převládal nade vším. To nám pěkně dosvědčuje zejména výběr z novel Boccacciových: Vybrány byly především novely renaissančně málo

29 Adam z Veleslavína, Daniel. M. *Daniele Adama z Veleslavína Překlady v ukázkách*. V Praze: Bedřich Rohlíček, 1855, s. 15.

30 Adam z Veleslavína, Daniel. M. *Daniele Adama z Veleslavína práce původní*. V Praze: Bedřich Rohlíček, 1853, s. 14, 199.

31 Filozofický život, citováno dle Truhlář, Antonín. *O českých překladech z antických básníkův latinských a řeckých za doby střední (XV-XVIII st.)*. Částka II. Praha: Nákl. vlastním, 1887, s. 19.

výbojné, a i ty namnoze v latinských zpracováních, která sama již znamenala předběžnou náboženskou censuru (Griselda, Dionides). Kromě toho čeští zpracovatelé obrušovali zpravidla při svém zpracování všechny ostřejší hroty a vynechávali místa např. eroticky ožehavá. Také v četných drobných projevech českých zpracovatelů se jeví jejich morálně praktický poměr k látce. Tak považuje zpracovatel Dionida svou kroniku za ‚ne tak ozdobnou jako užitečnou každému‘, zpracovatel Piráma a Tysby si postrašeně povzdechne nad jejich koncem: ‚Pán Bůh nás toho rač chránit, ale když láska jest, rač ji dáti s rozumem a ve zdraví užívati.‘ Zpracovatel Lukrecie rozvine závěrem dlouhou úvahu, jak je nesnadno nabýti manželky krásné a dobré, věrné a potivé, bohaté a bohabojné. Překladatel Griseldy končí moralitou a k básni o nekonečné trpělivosti ženské duše kriticky poznamenává, že se nenajde tak snadno žena, která by byla tak věrná a trpělivá v tak těžkých zkouškách. Tyto řídké projevy osobního stanoviska autorova ukazují dobře, jak cizí látky z rozvitějšího prostředí italské renaissance byly u nás vtěsnány do nábožensko-morální normy, kterou byl nesen od husitství tu více, onde méně celý český život.“³²

Překlady samy pak namnoze nechtěly být uměleckým dílem, ale **pomůckou** k interpretaci předlohy nebo k naučení jazyka. Překlad, tj. zasvěcená interpretace, je pokládán za cestu k plnějšímu pochopení díla, než k jakému by přivedl pouhý čtenářský prožitek. V tom se mohl humanistický překladatel opřít o názor Pliniův, že „tímto cvičením se ukáže vhodnost a krása slov [...] a také, co při čtení oklamalo, to nemůže uniknout při překládání“.³³ O tom, že překlad byl často jen interpretační pomůckou, svědčí dvojjazýčná a trojjazýčná vydání. Kupř. Catonova morální dvojverší byla vydávána latinsko-německo-česky. Překlad literární a školský mají k sobě ještě velmi blízko. Z klasiků byly vybírány hovorové fráze a ty pak překládány, takže z krásné literatury vznikaly jakési konverzační příručky; např. *Elegantissimae colloquiorum formulae ex P. Terentii comoediis* (1550) v překladu Vorličného nebo *Elegantiarum e Plauto et Terentio libri duo* (1589) v překladu Veleslavínově. I stěžejní díla překladové literatury 16. století vznikala často z důvodů učebních. Václav Písecký v dedikačním listu k Řehořovi Hrubému z Jelení píše o svém Isokratovi: „Aby také znal, v jakých mudrcích Zigmund tvůj již číst může, s jakým netoliko při výmluvnosti, ale i po ctnostech prospěchem, učinil jsem toto také a z přední téměř příčiny, abych se týmž během při učení mém cvičil, jako někdy i Krassus i Cicero i Plinius potom činil a Quintilian také radí.“³⁴ Abra-

32 Václavek, Bedřich, ed. *Historie utěšené a kratochvilné člověku všelikého věku i stavu k čtení velmi užitečné: výbor z české krásné prózy XVI. a XVII. stol.* [2. vyd.] Praha: Svoboda, 1950, s. 32–33.

33 Plinius, *Epistolae*, 1. VII, 7.

34 Isokratés. *Isokrata Řeč o povinnostech psaná k Demonikovi*. Překlad Václav Písecký. V Praze: Bedřich Rohlíček, 1853, s. 2–3. Quintilian (*Inst. Orat* 1. X. o 5.) píše: „Překládati řecká díla do latiny pokládali naši staří řečníci za velmi užitečné. Že toto činil, tvrdil o sobě Lucius Crassus v něch

ham z Güntherroda nám v přípisu ke Xenofontově *Cyropaedii* zanechal popis postupu, kterým takový, svým prvotním určením učební, překlad vznikal. Podřízení překladatelovy umělecké osobnosti zájmu filologickému je jasné: „Tím tedy majíce my dva příčinu sobě danou, toto cvičení jsme předsevzali, že jsme ji na česko překládati začali a každý den v určitou hodinu výklady naše spolu jsme srovnávali, aby se co nejlíže s pravým smyslem i s vlastními slovy *authoris* srovnávaly. A tím způsobem jsme první knihu spolu přeložili. Když se pak on hned potom jinám obrátil, tedy já po jeho odchodu přece jsem ji pořád až do konce vykládal: k čemuž mne nutily netoliko mnohé užitečné věci v ní vypsane a zvláštní ozdoba i snadnost řeči této včelíčky athenské, ale nejvíce mne pudilo mé vlastní cvičení, abych v té řeči, v níž psána jest, lepšího zmocnění nabyl.“³⁵ Teprve v pozdějších staletích se takový poměr k překladatelské práci považuje za znehodnocující.

I když překlad ještě nechce být autonomním uměleckým dílem, oceníme jeho obtížnost, uvědomíme-li si, že humanismus poprvé si dal úkol převádět celé oblasti literární tvorby do národních jazyků. Z předmluv je zřejmé, že humanističtí překladatelé naši i cizí mají pocit nesplněného úkolu, omlouvají stále svou nedostatečnost a žádají o shovívavost. Neskrývají se s **pracností** svého díla: „Žádný neví, leč kdo okusí, jak jest nesnadno věc z řeči do řeči dobře a vlastně a ke všemu příležitostě překládati.“³⁶ Stále se připomíná pracnost díla a píle překladatele, např. u Veleslavína: „*Politia Historica* [...] jakž nejvlastněji býti mohlo [...] přeložená a vůbec vydaná, pilností, prací a nákladem M. Daniela z Veleslavína.“^{xiii} Všehrd napomíná čtenáře, „aby tyto jeho knihy pracně vyložené netoliko četl, ale i přečetl.“³⁷ Podtrhování obtíží jistě souvisí s renesančním názorem, že hodnota uměleckého díla je závislá na obtížích, které umělec překonal, že dílo pracné je zvláště cenné.³⁸

Tato problematika přivádí k otázce, jak se jeví v překladatelství poměr **humanismu a renesance**. Považujeme-li humanismus za hnutí učenecké, jehož cílem, mimo jiné, bylo seznamovat s antickou literaturou, a renesancí za směr umělecký, pak za humanistický musíme považovat překlad, v němž záměr filologicko-interpretáční převažuje nad záměrem uměleckým. V české literatuře pak zjistíme, že stejně jako v původní tvorbě i v překladatelství je

knihách Ciceronových o řečníku. To sám Cicero osobně velmi často předpisuje. Ten také vydal knihy Platonovy a Xenofontovy tímto způsobem přeložené.“

- 35 Abraham z Güntherroda v dedikačním přípisu ke Xenofontově *Cyropaedii*. Sv. I. Praha: Bedřich Rohlíček, 1856, s. 18.
- 36 Truhlář, Antonín. *Jana Albína Ezopovy fabule a Brantovy rozprávky*. Praha: Česká akademie císaře Františka pro vědy, slovesnost a umění, 1901, s. XXVII.
- 37 Kornel ze Všehrd, Viktorin. *Knihy Cyprianovy O potupení světa*. In: Kornel ze Všehrd, Viktorin – Jireček, Hermenegild, ed. *M. Viktorina ze Všehrd O právicích země české knihy devatery*. V Praze: Všehrd, 1874, s. 543.
- 38 O tom viz např. Gilbert, Katharine Everett – Kuhn, Helmut. *A history of esthetics*. New York: Macmillan, 1939, s. 170–171.

u nás renesanční písemnictví nápadně oslabeno ve prospěch humanismu. Že v Čechách vývoj od humanismu k renesanci nebyl naplněn, ukázal Vilém Mathesius srovnáním české renesance s anglickou: „V humanistické nebo učené fázi renesance měli Češi značný předskok před Anglií. V Anglii však přišly po této fázi počáteční v neustálém vzestupu ještě dvě fáze další, renesance dvořanská, v níž anglická literatura inspirovaná civilisačními ideály renesančního platonismu italského vydala díla Sidneyova a Spenserova, a renesance básnická, která usilujíc o cíle ryze umělecké[,] vedla v dramatu a v erotické epice přes Marlowa k Shakespearovi.“³⁹ V překladatelství se tento proces jeví přesunem od literatury užitečné k literatuře krásné, zvláště k poezii; ve Francii takový obrat zaznamenává Larwill po r. 1529,⁴⁰ u nás k němu v plné míře nedošlo. V požadavcích na přeložené dílo bylo symptomem tohoto procesu zdůraznění dokonalosti stylu proti jasnosti. U nás estetické požadavky na překlad nedošly dále než k dosti všeobecné tezi o tom, že má být stylizován „vlastně“; máme mimořádně vyspělé formulace jazykové teorie překladu u Blahoslava, ale nemáme teorii překladu jako umění, která by se mohla postavit po bok např. formulacím Étienna Doleta.

Oslabení české renesance se projevuje nad jiné jasně úpadkem básnického překladu, který je ostatně v tomto období částečně v krizi i v jiných literaturách. Vývoj od středověkých parafrází mohl totiž jít dvěma směry: buď k básnickému překladu s cílem přiznaně reprodukcím, nebo k původní tvorbě inspirované motivy i slovním zněním literárních předloh; příkladem druhého typu, který skutečně odpovídá charakteru renesančního básníka, byl např. Shakespeare, čerpající fabule i jednotlivé dialogy svých dramát z nejrůznějších předloh. Charakteristické však je, že renesanční básníci se nezúčastnili prvního typu tvorby, že ve větší míře nepřekládali jako např. básníci klasicističtí; zřejmě právě proto, že překlad ještě nebyl plnoprávným členem umělecké literatury. Básnické překlady i v zemích s bohatou renesanční literaturou zůstávají kvalitativně i kvantitativně za překladem prozaickým. Ani Anglie nemá většího básnického překladatele než Chapmana a Goldinga, ačkoli má celou plejádu vynikajících překladatelů prózy: North, Holland, Florio aj.

Tím slabší je básnický překlad český. Překlady básnických děl se nevydávají, a pokud jsou vloženy verše do děl prozaických, jsou převáděny zprvu buď prózou, nebo neobratně. Prózou převádí básnické úryvky Řehoř Hrubý z Jelení i ještě Veleslavín; k prozaickému převodu veršů v Pontanově dialogu Charona dodává Řehoř Hrubý omluvnou poznámku: „Stádo mluví hříšných

39 Mathesius, Vilém. *Renesance v Čechách a v Anglii. Nové Čechy*. Praha: Jaroslav Werstadt, 1923, roč. VI, s. 95.

40 Larwill, Paul Herbert. *La théorie de la traduction au début de la Renaissance*. München: Imprimerie C. Wol, 1934, s. 36.

duší verši, kteříž nemohú tak lahodně v češtinu býti přeloženi, jak lahodně a pozorně v latině znějí.“⁴¹ Jednu z příčin této praxe prozrazuje poznámka Jehana Drouyna, autora francouzského prozaického překladu Brantovy *Lodi bláznů*: „Nečinil jsem tak z neznalosti, ale proto, že próza je běžnější než verš prostým lidem.“⁴²

Pokud se humanističtí překladatelé snaží přebásňovat ve verších, jde spíše o rytmizovanou prózu rozdělenou do řádků. Rým je zpravidla jediným formálním příznakem verše, počet slabik je proměnlivý, počet veršů předlohy není dodržován. Nejčastěji je latinský verš rozdělen ve dva české; tak byla překládána morální dvojverší Catonova i básnické úryvky v knihách Mikuláše Konáče z Hodiškova a Šimona Lomnického z Budče. Tak překládal také Vorličný z Terentia. Vyskytuje se však ještě radikálnější rozšiřování; např. šestiveršový úryvek z Lukana má v *Cestě z království Českého do země Svaté Haranta* z Polžic 14 veršů. Formálně přísnější převody začínají převládat až koncem 16. stol., a to zvláště v poezii náboženské. Při své průpravě textově kritické čeští překladatelé jasně poznávali i rytmické a zvukomalebné kvality některých řeckých próz, ale vystihnout je nebylo jejich cílem. Václav Písecký upozorňuje v předmluvě k Isokratově *Řeči o povinnostech*: „V čem i Gorgias onen leontinský i Polux agrigentský velmi častý jest, k tomu rytmem, což Čechové rým jmenují, latina prostě nenávidí, ale čeština s řečtinou netoliko řeč svú ozdobuje, ale i lahodnou činí. Při kterémž ozdoboování Isokrates tento tak veliké a tak ustavičné užíval pilnosti, že se i útržky tak přílišného usilování nevaroval.“^{xiv} V překladu Píseckého nejsou však tyto kvality vystiženy.

Můžeme tedy konstatovat, že ani v českém překladatelství neproběhl plně vývoj od humanismu k renesanci. Převahou rysů humanistických nad renesančními byla ještě podtržena u českého překladatelství 16. století jeho užitekčnost národní i sociální, jeho charakter spíše sdělný než tvůrčí.

B) REFORMAČNÍ PŘEKLADY

Vyvrcholením překladatelské práce humanistů byla řada významných **reformačních překladů bible** do národních jazyků, kterou r. 1534 zahájil Luther a jež pokračuje přes českou *Kralickou bibli* až po anglickou tzv. *Autorizovanou verzi* z r. 1611. Kromě významnějších převodů, které se stávají základními díly novodobých národních literatur, vyrojila se celá vlna méně významných

41 Truhlář, Josef. *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.* V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894, s. 174.

42 Larwill, Paul Herbert. *La théorie de la traduction au début de la Renaissance.* München: Imprimerie C. Wol, 1934, s. 35.

přetlumočení bible snad do všech evropských jazyků. Překladatelská horečka šla tak daleko, že Castalion překládá Jeronýmovu *Vulgátu* do ciceronské latiny, která byla tehdy bádáním humanistických filologů restituována.

Reformační překladatelé bible převádějí teoretické úvahy humanistů do termínů náboženských. Aplikují humanistickou metodu na texty kultické; problematika a technika zůstávají stejné, ale jsou podřízeny jinému kulturnímu úkolu: překladatelství je **zideologizováno**. Překlad náboženského nebo filozofického díla je záležitostí náboženského, a tím i státního významu. Interpretace textu svědčí o filozofickém přesvědčení vykladače, a proto má překlad i své mučedníky. Étienne Dolet při překládání Sokratova dialogu přeložil Sokratovu odpověď na otázku žáka, co z něho bude po smrti: „Tu ne seras plus rien du tout.“ Sokrates ve skutečnosti odpovídá: „Pak již nebudeš.“ – „Tu ne seras plus“; přidané „rien du tout“ – „vůbec nic“ bylo pokládáno za projev překladatelovy nevíry a tato tři slova byla jedním z hlavních důkazů v procesu proti Doletovi; překladatel byl jako kacíř oběšen a jeho mrtvola spálena.⁴³ Právě proto, že překlad má v tehdejší světě význam politický, dostávají se poprvé v dějinách překladu do ostrého konfliktu dvě protichůdné překladatelské filozofie: překladatelská teorie katolická a protestantská.

Pro **katolickou** církev byl text *Písma* nedotknutelný a lidskému přetváření i výkladu nepřístupný; proto se staví proti překladům bible do národního jazyka, prohlašuje ji za nepřeložitelnou a pokusy o její převod za kacířství. Když pak musí aspoň částečně ustoupit tlaku situace a proti protestantským převodům postavit překlady vlastní, stojí na zásadě co největší **doslovnosti**. Překladatelé anglické katolické bible, tzv. *Rhemish Bible*, prohlašují: „Velmi přísně a zbožně jsme se přidržovali předlohy, staré schválené vulgárně latinské verše; nejen významu – to jsme, doufáme, činili vždy –, ale někdy i samých slov a vět.“⁴⁴ Podobně čteme v naší *Bibli svatováclavské*: „Což proto činím; nebo moudří lidé soudí, že by to nejlepší bylo, kdyby se státi mohlo, aby Písma Božího netoliko smysl, ale také slova vlastně se vyjádřila; aby tím dokonaleji pravá řeč Boží slovo od slova lidem se přeložila; zvláště poněvadž jedno slovo mocnější a jadrnější jest nežli druhé a Moudrost Božská, která v svém písmě ani literky marně nepoložila, měla jistě příčiny, proč těchto a ne jiných slov užívati ráčila. A k tomu bez pochyby prohlédal S. Jeronym, který ačkoli mohl toliko smysl Božího Písma všudy položit v latinském textu, podle vlastnosti jazyka latinského, však toho neučinil, ale držel se způsobu mluvení vlastního hebrejské řeči, jakkoli ten latinskému jazyku nesluší a někdy také s nemalým jeho ourazem položen jest, jakož všickni patrně vidí [...]. V čemž ho církev netoliko nenapravila, [...] tím ukázavši, že Písmo Boží netoliko podle samého smyslu, ale také podle slov, pokudž býti může, přeloženo a lidu

⁴³ O tom viz Bellanger, Justin. *Histoire de la traduction en France*. Paris: A. Lemerre, 1903, s. 32.

⁴⁴ Amos, Flora Ross. *Early Theories of Translation*. New York: Columbia University Press, 1920, s. 68.

vykládáno býti má.“⁴⁵ V katolickém názoru na překlad máme poprvé v těsném příčinném spojení formulovanu zásadu nepřeložitelnosti a požadavek doslovné věrnosti, které se pak znovu vynoří v překladatelských školách romantických a neoromantických.

V boji proti překladu nebyla katolická církev osamocena; ještě přísnější bylo v tom zpočátku stanovisko církve židovské; máme dochován záznam, že v den, kdy byla tóra přeložena do řečtiny, „nastala tří denní tma nad světem.“ I zde obrana směřovala proti tomu, aby se překlad nestal samostatným dílem, ale nejvýše interpretační pomůckou; proto byli později v synagogách ustanovováni překladatelé (meturgemani), kteří ústně tlumočili slova tóry, ale bylo zakázáno text překladu zachytit písemně.⁴⁶ Ideové důvody proti překladu byly ovšem částečně jiné než u katolíků, a proto i doslovný překlad, k němuž posléze obě církve svolily, měl jiný charakter. Při interpretaci tóry hrála velkou roli mystika čísel, proto se židovští překladatelé snažili zachovat číselné poměry v textu: nejen pořadí slov, rod substantiv podle předlohy, ale i jejich počet (tj. byly překládány i členy a naopak vytvářeny násilné slovní odvozeniny), ba snažili se proti dlouhému slovu originálu postavit dlouhé slovo v překladu a naopak. Katolické církvi šlo zase o kultické pojmy a pojmenování; proto se někdy zachovávají v originálním znění slova jako Ancilla, Lites, Pontifex apod.; protože šlo o symbolický, alegorický význam biblických slov, zachovávají se mnohá rčení a obrazné výrazy v doslovném znění: „Modlete se za nás, aby řeč Boží běh svůj měla“ – „modlete se za nás, aby slovo Páně rozmáhalo se“, „blahoslavení chudí duchem“ (i v překladu kralickém) – „blahoslavení chudí v duchu“ (Žilka).⁴⁷ Z hlediska národní kultury ani tato technika nebyla bezvýznamná. Mnohé z doslovných překladů, mnohé z hlediska překladatelského otrocké a mechanické převody cizích frází a idiomů, které jsou ostatně i v reformačních překladech, se staly trvalým majetkem a obohacením evropských jazyků, např. původní hebraismy „král králů“, „kořen všeho zlého“, „před tváří boží“, „marnost nad marnost“ apod.

Naproti tomu jedním z prvních projevů **reformace** byl požadavek, aby se bible překládala do národních jazyků. Jazykové odcizení národů bylo

45 Předmluva k *Bibli svatováclavské*. Díl I. Praha: [s.n.], 1769.

46 O tom podrobně Leibowitz, Nechama. Die Übersetzungstechnik der jüdisch-deutschen Bibelübersetzungen des XV. u. XVI. Jahrhunderts dargestellt an den Psalmen. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*. Halle a. S.: Max Niemeyer, 1931, 55, s. 377–464.

47 Pokud není jinak uvedeno, cituji jako doklady protestantského překladu bibli *Kralickou*, jako doklady katolického překladu bibli vydanou r. 1888 Dědictvím svatojanským. Při výběru dokladů z *Kralické bible* se namnoze držím materiálu uvedeného J. Karafiátem v *Rozboru kralického Nového Zákona co do řeči a překladu* (Praha, 1878). Česká reformační bible navazuje ovšem na tradici bible staročeské a ta zase v mnohém na převody staroslověnské. Kromě kontinuity biblického překladatelství je také třeba brát v úvahu různost předloh (přechod od *Vulgáty* k původním textům apod.).

Viklefovi^{xv} dílem dáblovým, jazyk jen „obal, v němž je ukryt smysl“.⁴⁸ V Čechách možnost překládání liturgických textů do češtiny i teoreticky vybojovalo již sto let před humanismem **husitství**. V traktátu *De cantu vulgari* Hus dovozuje přípustnost českého překladu tím, že i bůh k národu židovskému mluvil jeho řečí, že evangelisté psali *Nový Zákon* svými jazyky a sv. Jeroným na přání italských žen přeložil jim *Písmo* do jejich jazyka, tj. do vulgární latiny. Opakuje tím vlastně argumenty, které již uváděl Štítný.⁴⁹ Zčešťování liturgických textů bylo jedním z hlavních bodů obžaloby v kostnickém procesu proti mistru Janu Husovi i proti mistru Jeronýmovi Pražskému.

Defenzivní stanovisko katolické církve k biblickému překladatelství plynulo hlavně z toho, že církev si uvědomovala, že překlad je výklad, že převádění biblických textů dává protestantům možnost ideově je **přehodnocovat**. Humanisté se snažili o výklad objektivní, i když také někdy dali najevo své stanovisko (např. Konáč zmírňoval nepřátelskou tendenci Eneášovy *Kroniky české*). Protestanti vědomě vykládali *Písmo* podle své ideologie. Humanistický překladatel hledal ve slově jeho „rozum“, tj. objektivní pojmový význam, teolog hledá „pravdu“, tj. význam nazíraný z hlediska určité ideologie. Teologická, tj. ze stanoviska jisté ideologie pořizovaná, interpretace textu je starého data – již sv. Tomáš mluví o tom, že dobrý překladatel má dbát na „smysl pravd“, které překládá,⁵⁰ a v předmluvě k anglické *Authorized Version* se dočteme: „Je-li něco kostrbaté nebo zbytečné nebo méně příjemné než v originálu, je možno to opravit a na místo toho dosadit pravdu.“⁵¹ Reformační překladatelé používají všech interpretačních prostředků vypracovaných humanismem. Tam, kde slovní výraz předlohy je nejasný, nelogický nebo zbytečně spleťitý, zjasňují jej:

Svatojanská bible:

Žádné proroctví Písma vlastním
vyložením se nestává.

Kralická bible:

Žádného proroctví písma výklad
nezáleží na rozumu lidském.

Vynechávají tam, kde je něco vyjádřeno dvakrát, a naopak doplňují zámlky nebo dokreslují vztahy mezi myšlenkami.

48 Nejedlý, Zdeněk. *Dějiny husitského zpěvu. Kn. třetí*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1904–13, s. 35.

49 „Ano, i svatý Pavel, komuž jest epištoly psal, psal jest jejich jazykem: Židóm židovsky, Hřekóm hřecsky. Svatý Jeroným babám psal a vyklad písmo z neznámého jazyka. [...] Protož nezdá mi se, by zlé bylo psátí Čechóm české knihy.“ (Štítný ze Štítného, Tomáš – Erben, Karel Jaromír, ed. *Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. V Praze: Pražská universita, 1852, s. 3.)

50 *Summa theologiae* I.

51 Amos, Flora Ross. *Early Theories of Translation*. New York: Columbia University Press, 1920, s. 60.

Doslovný překlad (Karafiátův):^{xvi}

Každou ratolest, kteráž ve mně nenese ovoce, odřezuje ji, a každou, která nese ovoce, čistí ji.
[Jan 15:2]

Ne skrze zákon zaslíbení. [Řím. 4:13]

[...] a měla dva rohy podobné Beránkovým, a mluvila jako drak [...]. [Zjev. 13:11]

Kralická bible:

Každou ratolest, kteráž ve mně nenese ovoce, odřezuje, a každou, kteráž nese ovoce, čistí.

Ne skrze zákon (stalo se) zaslíbení.

[...] a měla dva rohy podobné Beránkovým, *ale* mluvila jako drak [...].

A zvláště provádějí interpretaci teologickou, přehodnocují text ideologicky.

Z technických prostředků vypracovaných humanisty užívají překladatelé bible zvláště hojně vysvětlivek. V kanonizovaném textu se vložená slova zpravidla graficky odlišují: angličtí překladatelé tzv. *Ženevské bible* (1560, oficiální text anglických puritánů) je vyznačují kurzivou, kraličtí překladatelé závorkami, kdežto v české *Bibli halské* (1722) jsou odlišeny menším tiskem. Blahoslav ještě některá vysvětlující slova klade na okraj stránky, kraličtí překladatelé je již vsouvají do textu a doplňují jimi myšlenku: „Jakž skrze pád jeden na všechny lidi (přišla vina) ku potupení, tak i skrze jedině ospravedlnění na všechny lidi (přišla milost) k ospravedlnění života.“⁵²

Jedním z hlavních popularizačních problémů biblického textu byla otázka **reálií**. Reformační překladatelé byli postaveni před úkol přiblížit a vyložit lidu text plný odrazů životního prostředí našim lidem vzdáleného a neznámého. Pomáhali si adaptační metodou humanistů, biblické reálie nahrazovali reáliemi domácími. Ženevskému překladu bible se přezdívá *Kalhotová bible* (The Breeches Bible), protože zástěrku z fíkového listí, kterou se zahalili Adam a Eva, nahradili překladatelé kalhotami ušitými z listí. Věta z *Genesis*, jež v kralickém překladu zní: „Tedy otevřiny jsou oči obou dvou a poznali, že jsou nazí; i navázali listí fíkového a nadělali sobě věníků,“ zní v této verzi: „They sewed fig leaves together and made themselves breeches“ (sešili si fíkové listy a udělali si z nich kalhoty).⁵³ V naší literatuře návod k lokalizovanému chápání bible podává Jan Hus na mnoha místech své *Postily*. „Tu věz, že položil jsem ‚zlatohlav‘, latinsky stojí purpura, jež, jako dí svatý Beda, jest roucho barvené rybí krví; a ta barva nesluší na jiného jen na krále, a jest

52 Karafiát, Josef. *Rozbor Kralického Nového Zákona co do řeči i překladu*. Praha: Nákladem spisovatelovým, 1878, s. 77.

53 *The Concise Oxford Dictionary of English Literature*. Oxford: [s.n.], 1942, s. 54.

velmi ušlechtilá barva a šlechtí roucho. A že v Čechách nebývá, neumíme ho správně jmenovati; protož položil jsem zlatohlav, že na nich, na bohatých, zde vídáme nejlepší roucho. A protož položil jsem „bílé plátno“, latinsky stojí bissus, a to, jakož dí svatý Beda, jest plátno velmi ušlechtilé, bílé a tenké, a jinde neroste len k tomu plátnu, jen v Egyptě, a tak my ho česky neumíme jmenovati.“⁵⁴ V biblických hostinách u kralických překladatelů hosté u stolu neleží, ale sedí, knihy, tj. pergamenové svitky, se nerozvinují, ale otvírají atd. Zčešťována jsou i vlastní jména (Marie za Mirjam), zvláště v Elsnerově vydání z r. 1766, kde i místní jméno Kybrod Hattave se převádí na „Hrobové Žádosti“, Jegar Sahaduta na „Hromadu Svědectví“.⁵⁵ Kraličtí překladatelé převáděli biblické dějiště do našich poměrů. Římské praetorium přeměňovali v „rathous“, řecké *theatron* (θέατρον, amfiteatr) v „plac“, šátek stočený na hlavě (turban) v „čepici“ a „klobouk“, kožené měchy na víno v „sudy“, antické peníze (drachmy a jiné) v „groše“ a „halěře“. I pro zčešťování měř najdeme výslovné pokyny již u Husa: „Dále dí evangelium, že ‚bylo tu šest stoudví, neb kádí, neb čberů; jistého jména nevím, neboť latiníci vzali to slovo ‚ydria‘ od Řekův, a sluje ‚ydria‘ nádoba na vodu připravená; a tak těch šest nádob, ať stoudve, kádě, sudy, čbery, vědra, kbelíky, láhvice nebo báně, stálo tu podle obyčeje židovského [...]. Dále když dí evangelium, že ‚berouce‘, totiž v sobě každá tá stoudev neb kád, ‚měrice neb míry dvě neb tři‘ těch neumím vypraviti; neboť ‚metreta‘ jest slovo řecké, a v jedné krajině jsou jiné míry a v druhé jiné; a my v Čechách neshodujeme se v měrách, nýbrž v jednom městě v Praze jiná měrice jest na Novém Městě a jiná na Malé Straně. A také není nám mnoho užitečno k spasení věděti, jaké to byly stoudve i měrice.“⁵⁶

Protestantští překladatelé si při své snaze učinit biblický text co nejsrozumitelnějším domácím čtenáři také uvědomují **rozdíly** mezi **jazyky** a nutnost opřít se od jazykové formy originálu. Poznávají, že táž gramatická konstrukce má často jinou hodnotu a jiné oprávnění v různých jazycích, a z empirie vyvozují pak praktické poučky, jak tyto cizí vazby nahrazovat domácími. Purvey v úvodu k 2. vyd. Viklefovy bible konstatuje, že ablativ absolutní a participiální vazby je možno nahrazovat různými vedlejšími větami, aby byl text jasnější a plynější. Podobně doporučuje, aby se vztažné „which“ (který) nahrazovalo někdy souřadícím „and he“ (a ten);⁵⁷ Blahoslav **lingvistickou substituci** (např. náhradu latinských participiálních vazeb českými vedlejšími větami) rozšiřuje i na prostředky stylistické. Konstatuje,

54 Postilla (Hus, Jan. *Mistra Jana Husi sebrané spisy. Svazek VI, Postilla. V novou češtinu převedl V. Flajšhans. Praha: [s.n.], [1907?], s. 205–206).*

55 Materiál podle Karafiát, Josef. *Rozbor Kralického Nového Zákona co do řeči i překladu. Praha: Nákladem spisovatelovým, 1878, s. 25.*

56 Postilla (Hus, Jan. *Mistra Jana Husi sebrané spisy. Svazek VI, Postilla. V novou češtinu převedl V. Flajšhans. Praha: [s.n.], [1907?], s. 40.*

57 Amos, Flora Ross. *Early Theories of Translation. New York: Columbia University Press, 1920, s. 57.*

že latinské úsloví *Dabo ad calendas graecas* (tj. nikdy) nelze přeložit doslova: „My to přísloví latinské svým českým můžeme takto exprimerem: Dámť, až pes na lísku poleze; sedláci říkají Až se v krbě zhvězdí.“⁵⁸ Jeho *Gramatika česká* z r. 1571 je vyvrcholením tehdejšího teoretického myšlení o překládání na naší půdě; lingvistické poznatky humanismu jsou v ní aplikovány na srovnávací materiál česko-latinský a česko-řecký, s nímž hlavně Blahoslav pracoval při převodu *Nového Zákona*. Teprve zde máme teoreticky formulovanou zásadu nesouměřitelnosti lexikálních jednotek dvou jazyků, na jejíž základní význam pro humanistické překladatelství jsme poukázali; Blahoslav domýšlí již i její stylistické důsledky. Konstatuje, že např. čeština nemá slovo stejně širokého významu jako řecké *logos* (λόγος). Z toho vyvozuje stylistickou poučku, poplatnou jazykovému vkusu humanistů: „[...] musíš [...] široké slovo řecké nebo latinské mnohými českými neširokými vymalovati.“^{xvii} Protože jednomu slovu neodpovídá za všech situací totéž slovo české, vyvozuje Blahoslav, že není třeba zachovávat několikeré opakování téhož slova podle předlohy, např. řeckého *kai* (καί). Významový rozsah českých slov byl ostatně ověřován již při teologických výkladech *Písma*, které byly prováděny např. v postilách; obrazný obsah slova byl oporou výkladu alegorického, jeho významový rozsah byl napínán různými směry a vykládán v několika stupních abstrakce. Např. slovo „věk“ v *Postile* Jakoubka ze Stříbra: „Po všech národech věky věkuov [...] Tu sluší věděti, že *to slovo věk* druhdy znamená čas života každého člověka zvláště. A tak díme: Tento má tolik let věku svého. Druhé znamená čas, v němžto všickni zhynou, kteříž jsou se v něm narodili. A tak sto let nazýváme věk, neb obecně kdož se narodil najnižšího věku, ten umře dříve sta let. Třetí znamená tisíce let. Čtvrté znamená vešken čas světa tohoto. Páté znamená věčnost. V těch ve všech věcech má býti chválen Pán Bůh.“⁵⁹

Blahoslav si v *Gramatice* všímá výhod češtiny nad latinou, např. bohatství předpon: „Tyto litery, buď szadu buď spředu podle náležitosti položené“^{xviii} diferencují význam slova: jez, sněz, dojez, pojez. Jako jeden z prvních upozorňuje na samoučelné ozdoby a stylistické přibarvování předlohy, manýry, které v dalším století ovládaly české překladatelství: „Někteří tím chtějí [t.] nevlastnostmi neb neobvyklými a též nezpůsobilými [...] vlastnostmi barviti a ošlechtiti svou řeč. Zdá se jim to pěkná býti řeč, kdež nějaké slovíčko v své řeči položí, jako by nějaký kvítek na zelenou louku modrý neb červený přisadili; ano, pak bývá podobně, jak by kousek židkého bláta na plachtu nějakú bílou vykydl: totiž místo ozdobování ohyžďují mluvení svá [...] když malí jsouce velicí býti chtějí jako ona žába, kteráž volu se přirovnati chtěvši, tak dlouho se nadýmala, až se rozpukla i nebyla ani žabou ani volem.“^{xix}

58 Blahoslav, Jan. *Grammatika česká, dokonaná l. 1571*. V Praze: [vyd. I. Hradil a J. Jireček], 1857.

59 Citováno dle Hrubý, Hynek. *České postilly: studie literární a kulturně historická*. Praha: Jubilejní fond Královské české společnosti nauk, 1901, s. 41.

Proti humanistickému překladatelství, jehož metody si osvojili, měli bibličtí překladatelé některé závažné výhody. Již společenské zaměření jejich díla si vyžádalo poněkud jiný způsob ztvárnění předlohy. Humanistický převod byl přece jen záležitostí poměrně úzké, literárně vzdělané vrstvy; teprve překlady bible mají platnost celonárodní, a tím je posílána jejich **lidovost**, souvislost jejich výrazu se živým jazykem hovorovým. Luther ve svém překladatelském vyznání píše: „Neboť nesmíme se ptát písmen latinské řeči, jak máme německy mluvit, jako to dělají ti oslové [= katolíci]; nýbrž musíme se na to ptát matky doma, dětí na ulici, obyčejného člověka na trhu, a těm se musíme dívat na pusy, jak mluví, a podle toho překládat.“⁶⁰ Z této syntézy humanistické jazykové poučenosti a recepce lidového výraziva vzniká řeč, která svou gramatickou soustavností, pružností a souvislostí s reálným životem se stala pro mnohé národy základem spisovného jazyka. Stačí vzpomenout významu Lutherova německého překladu, anglické *Authorized Version* a naší *Kralické bible*. Napětí mezi potřebou co nejpřesnějšího přetlumočení a nutností vytvořit text co nejsrozumitelnější a obecně přijatelný bylo u biblických textů největší; jejich převod si vyžádal největšího úsilí a vedl také k nejcennějším výsledkům.

V praxi byla tato teze příčinou podivuhodného **slovního bohatství** biblických textů. Luther razí heslo, že „kdo chce překládat, musí mít velkou zásobu slov, aby si mohl volit tam, kde mu totéž slovo nechce na všech místech znít“.⁶¹ J. Karafiát vypočítává, že kralický Nový Zákon překládá řecké *apologia* (ἀπολογία^{xx}) šesti způsoby, *parrésia* (παρρησία) deseti, *sózó* (σώζω^{xxi}) čtrnácti a spojku *kai* (καί) dokonce třiadvaceti způsoby;^{xxiii} to se ovšem děje za cenu ztráty mnoha rétorických figur, jako např. v těchto případech: „*Kteřížto posmívati se budou jemu a ubičují ho a uplíjí i zabijí jej, ale třetího dne z mrtvých vstane. – Potom viděl jsem jinou šelmu vystupující ze země, a měla dva rohy podobné beránkovým, ale mluvila jako drak; kteráž všecku moc první té šelmy provozuje.*“^{xxiii} Z hlediska vývoje češtiny byla taková stylistická diferenciaci nesmírně plodná. Z hlediska přetlumočení předlohy nelze sdílet souhlas Karafiátův, protože takové obměňování nám zastírá stylistický svéráz archaických předloh.

Zideologizování překladu dalo po stránce umělecké reformačním překladatelům závažnou výhodu, která z filologicky poučené práce činila umění: vřelé **citové zaujetí** pro text, který překládali. Kdežto humanisté přistupovali k dílu spíše s nezúčastněnou objektivitou, zdůrazňuje se u překladatelů biblických jejich zbožnost, tj. naprosté, nejen rozumové, ale i citové ztotožnění se s osobami a ideami v textu. J. Karafiát to charakterizuje: „A protož

60 Luther, Martin. Sendbrief vom Dolmetschen. In: Luther, Martin – Buchwald, Georg. *Luthers Werke 7: Vermischte Schriften 1*. Leipzig: Heinsius, 1905, s. 25–40.

61 Tamtéž, s. 18.

ti naši pobožní otcové, překládající Nový Zákon, nechávají čtenáře cítit, žeť Hospodina milují, všeho pak zlého nenávidí. A ne jen to, oni nám ty svaté, i ty zlopověstné lidi a věci už hned v takovém předvádějí světle, aby se nám samy sebou buď co nejdůrazněji odporučily, buď co možná nejvíce zošklivily. Po světsku bychom takovéto jejich si počínání nazvali *stranictvím*." (Podtrhl K.)⁶² Jako doklady uvádí, že Kraličtí vojska Kristova označují jako „rytířstvo“, řecké *speira* (σπειρα) překládají podle toho, zda je dav ke Kristovi ve vztahu přátelském či nepřátelském, jako „zástup“, nebo naopak „zběř“ či „rota“; podobně diferencují „jísti“ a „žráti“, „umřít“ a „zdechnout“, „tělesný“ a „hovadný“ apod.^{xxiv} To jsou ovšem jen detailní symptomy povšechné citové angažovanosti biblických překladatelů, k níž se programově hlásili; Luther slovy, že k překládání je zapotřebí mít „zbožné, věrné [...] srdce“.⁶³ Z takového poměru k textu pak mohly vzniknout překlady pracované nejen s filologickou akribií a teologickou erudicí, ale také s básnickým zápalem, pro něž některé části bible patří k vrcholům básnické translatury staršího období:

Kvítečko se ukazuje po zemi, čas prozpěvování přišel; a hlas hrdličky slyší se v krajině naší.

Fík vypustil holičky své, a réví rozkvetlé vydalo vůni; vstaniž (tedy), přítelkyně má, krásná má, a pod!

Holubičko má! (jenž bydlíš) v rozsedinách skalních, v skrýši příkré, ukaž mi obličej svůj; nechať slyším hlas tvůj, nebo hlas tvůj libý (jest) a obličej tvůj žádostivý.

(*Píseň Šalamounova 2, 12-14.*)

Českoobratrská překladatelská tradice vrcholí a tragicky končí osobou Jana Amose Komenského. Komenský je na přechodu od překladatelství reformačního k tzv. baroknímu; již v poměru k slovnímu výrazu předlohy ustupuje od tezí humanismu a pokouší se o jakýsi kompromis mezi věrností významu a věrností slovnímu znění: „Vidím, že někteří radí k volnějšímu překladu bible, přizpůsobenému duchu jazyka, jako je latinský překlad Castellioniho, německý Lutherův atd. Tato věc má zajisté své výhody. Nevím však, zda je bezpečné odstupovat od písmene. Vzpomínám si, že někdo žádal [...], aby bible byla pro všechny co nejhebrejštější. Této rady následovali mezi latiníky Tremellius s Fr. Juniem, mezi Němci pak Piscator. Avšak i tato věc ukazuje zase své nevýhody, jak je známo. Co se stane, budeme-li se držet střední cesty? – když totiž budeme překládat slovo slovem, kde jen je to možno, kde

62 Karafiát, Josef. *Rozbor Kralického Nového Zákona co do řeči i překladu*. Praha: Nákladem spisovatelovým, 1878, s. 84.

63 Luther, Martin. *Sendbrief vom Dolmetschen*. In: Luther, Martin – Buchwald, Georg. *Luthers Werke 7: Vermischte Schriften 1*. Leipzig: Heinsius, 1905, s. 15.

však hebreismus hrozí zatemněním, tam smysl smyslem, a přitom se vzdáme předsudků a zachováme nejvyšší zbožnost a obezřelost.“⁶⁴

V úvahách o konkrétní problematice přechází Komenský od zřetelů gramatických, příznačných pro humanismus, ke zřetelům formálním, které nabývají významu ve století sedmnáctém. Je to zřejmé již u jeho poznámek lexikologických – nejde mu jen o vystižení smyslu předlohy, ale hlavně o **stylistickou** korespondenci slov a o zachování slovní diference nebo opakování, o něž právě tak málo dbali překladatelé reformační: „Přece však povím, čeho je podle mého mínění při těch překladech třeba dbáti. Především jsem soudil, že jest o to usilovati, aby tu byl celý soubor jak latinského, tak i druhého jazyka, ať je to již kterýkoli, právě tak aby se nekladlo žádné slovo dvakrát nebo třikrát v tomž významu – to až doposud činili vaši slovníkáři, překládající více slov latinských jedním a týmž německým [...]. Dále jest dbáti toho, aby slovo odpovídalo slovu a obrat obratu tak přesně, aby mohl žák bez omylu napodobovati, to jest, aby v jeho překladu odpovídalo všude – ovšem v mezích možnosti – vlastní užití slova vlastnímu, přenesené přenesenému, žertovný výraz žertovnému, zastaralý zastaralému atd.“⁶⁵ Podle stejných zřetelů byl sestavován i jeho nedochovaný *Poklad jazyka českého*, v němž se podle vlastního přiznání zaměřil na „zvláštní, ozdobná a výrazná rčení a přísloví“ a vynasazil se, „aby všechno bylo souběžně souladné s latinou: k vyjadřování slov, úsloví, zvláštností, přísloví a příslovečných obrátů se stejným půvabem a stejnou výrazností (vlastní vlastně, přenesené přeneseně, zastaralé zastarale, žertovné žertovně, příslovečné příslovečně atd.) za tím účelem, aby kdyby se měl kterýkoli sebeumělejší latinský spisovatel překládati do češtiny, a obráceně, mohlo se to státi se zcela podobnou uhlazeností.“⁶⁶

Komenského zájem formální se ovšem uplatnil plně u převodů básnických. Kraličtí překladatelé – stejně jako protestanti cizí – překládali v bibli prózou i žalmy, tedy sledovali i v tom praxi humanistů. Komenský již odívá žalmy do umělých antických forem, následuje v tom Vavřince Benediktioho z Nudožer a Jana Blahoslava: „[...] chopil jsem se práce sám a upravil jsem metricky několik žalmů, totiž epickým rozměrem žalmy 1., 2., 8., 16. a 18., elegickým distichem pak 3., 6., 11., 12., 15., 19., 20., 24., 27., jambickým trimetrem 4., 10., 13., jambickým tetrametrem 9., veršem faléckým 7., sapphickým 5., 17., 51., 94., trochejským 100., 147., 150.“⁶⁷ Metrický záměr se dostává do popředí

64 Latinský dopis L. Warnerovi ze 4. ledna 1663. (Komenský, Jan Amos – Kvačala, Ján, ed. *Korespondence Jana Amose Komenského: listy Komenského a vrstevníků jeho: nová sbírka*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění, 1898, s. 277.)

65 Dopis Janu Mochingrovi (v Lešně 1631). (Komenský, Jan Amos – Ryba, Bohumil, ed. *Sto listů Jana Amose Komenského*. Překlad Bohumil Ryba. V Praze: Jan Laichter, 1942, [resp. 1945], s. 22–23.)

66 Dopis Petru Montanovi z 10. prosince 1661. (Komenský, Jan Amos – Ryba, Bohumil, ed. *Sto listů Jana Amose Komenského*. Překlad Bohumil Ryba. V Praze: Jan Laichter, 1942, [resp. 1945], s. 247.)

67 Tamtéž, s. 252.

i v Komenského překladu *Mravních naučení* Dionysia Catona: „Nezdálo se tedy od věci, i česky mu poručiti mluvit, ne tak rytmem, jako metrem také.“⁶⁸

Právě pozornost k formě je příčinou toho, že Komenský – podobně jako Jiří Stroj – překládal žalmy již nejen jako text literární, ale také jako text zpěvný. Jeho překlad pro *Kancionál amsterodamský* navazuje na tradici bratrské písňové tvorby a při něm Komenský i teoreticky formuluje základní princip **hudebního překladu**: „Podobně bylo později začato jiné dílo, uvádějící rytmy pod francouzské melodie žalmů tak, aby na každou dlouhou notu připadla slabika dlouhá, na krátkou krátká.“⁶⁹ Podrobněji se vyjádřil v předmluvě ke *Kancionálu amsterodamskému* z r. 1659: „Poněvadž jazyk náš český (nad Poláky, Němce, Francouze a všechny nynější v Evropě jazyky) za zvláštní ozdoby toto míti může, že metrum užívati může jako Latínci a Řekové, dlouhé slabiky k dlouhým notám dávajíc, krátké k krátkým, aby jak se řeč vypovídá mluvením, tak se i zpíváním vypovídala, což libost nade všecku libost dává, jako zase skřípání uším předoporné jest, když se dlouhé slabiky přesekávají neb oblem požírati a naproti tomu krátké, neformenné roztahovati musejí. Začal toto tam před sto lety šetřiti K. Jan Blahoslav obzvláště v oné písni o anjelích (*Chvály radostné*), K. Jiří Stryc a někteří jiní.“⁷⁰ Méně náročným byl ještě Václav Miřinský v *Písniích Starého Zákona* z r. 1567; připouštěl i odchylky od počtu slabik: „Ale že v některých (ač ne mnohých) místech jinak býti nemohlo, než aby o jednu slabiku víc textu než not býti musilo, a že by v jednu notu dvě slabiky byly, tu šetřte také tak zpívati v dvou slabkách jednu notu, totiž v jedné notě dvě slabiky vyřknouti.“⁷¹ Takové dvojice slabik dává Miřinský do závorek.

Literární překlad žalmů navazuje na časoměrnou poetiku Nudožerského a spolu s několika jinými básnickými pokusy zahajuje u nás tradici **časoměrného** překládání poezie. U básnického překladu zajímají Komenského dva problémy, které, nezávisle na něm, se za obrození staly základními otázkami našeho básnického překladu – jaké má čeština fonetické předpoklady pro časomíru a syntaktické výhody pro básnický překlad vůbec: „Jest zajisté jazyk český, abych mimochodem pověděl, časomíře spíše než rytmu příhodný a všelikými, které řecké a latinské básnictví milým a podivuhodným činí, potřebami opatřen. Slabik totiž rovněž krátkých jako dlouhých dostatečnou zásobou, slova ve větě jakýmkoli způsobem překládati (s tímž smyslem) volností [...]. Pamatuji se, že jsem kdysi četl knihu Theodora Bezy

68 *Dionysia Katóna Mravná naučení*. Přel. Jan Amos Komenský. V Praze: Tisk a sklad Bedřicha Rohlíčka, 1853, s. 9. „Rytmus“ má v této době význam přízvučného prosodického principu, „metrum“ principu časoměrného.

69 Dopis P. Montanovi. (Komenský, Jan Amos – Ryba, Bohumil, ed. *Sto listů Jana Amose Komenského*. Překlad Bohumil Ryba. V Praze: Jan Laichter, 1942, [resp. 1945], s. 252.)

70 Cit. dle Jireček, Josef. *Hymnologia bohémica*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1878, s. 29–30.

71 Předmluva – cit. dle Jireček, Josef. *Hymnologia bohémica*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1878, s. 7.

o vyslovování jazyka francouzského, a tu mezi jiným toto [...] ač se zdá, že dlouhých nepostrádáme (za příčinou dvojhlásek a trojhlásek) slabik, přece ony bez nejvyššího urážení uší francouzských prodlužovati se nemohou [...]. Opačný poměr jest u Němců, v jejichžto jazyce všechny skoro slabiky (buď pro dvojhlásky, buď pro styk souhlásek, buď pro přízvuk) jsou dlouhé, krátkých velmi málo. Avšak daleko větší překážka povstává odtud, že ostatní dnes užívané jazyky (slovanský náš se svými nářečimi vyjímajíc) přirozený pořádek slov (jak se mocí skladby sestavují) zachovávají a převraceti se (jakož časomíry uhlazenost a sama potřeba skoro vždy vyhledává) nemohou.⁷² Příznivě se jeví Komenskému prozodické možnosti češtiny také ve srovnání s polštinou: „Slavný polský básník Kochanowski, aby ukázal, že jazyk polský ve všem odpovídá latině, paralelně přeložil Vergilia polsky, nejen co do slov, ale vždy stejným pořádkem slov: ne však metrem (jehož polština postrádající akcentu není schopna), ale prózou, a to ještě ne všude jasnou. Avšak čeština, obměňující příjemně svá slova přízvuky, je schopna přidati metrum se zcela stejnou uhlazeností.“⁷³

Českoobratrským překladatelstvím vrcholí stará doba českého překladu umělecky i teoreticky. Metodické principy vypracované koncem 16. století zůstávají páteří překladatelského vývoje po dalších 150 let, ovšem v období časově tak rozsáhlém za změněných kulturních podmínek zbytnují a deformují se. Překladatelství českého obrození pak částečně využívá výsledků tohoto dalšího vývoje, částečně se vrací k tradicím vytvořeným v českém překladatelství do počátku 17. století (hlavně k časoměrnému překládání poezie, lidovým interpretacím prózy, protikatolickému výkladu ideového, k tradicím humanistického překládání z polštiny atd.).

Poznámky editorů

- i Celý titul knihy zní: Josephus Flavius. *Flavia Jozeffa. O Wálce Zidowské, Knihy Sedmery: K nymžto napřed Žiwot Jozeffuo, Od něho samého sepsaney, gest přidán: Proti Apionowi, Knihy dwoge: O Mučedlnictwij Machabeyských, Knihy gedny. Nynij teprw wsseckny w Českau řeč z Latijnské přeloženy.* Přel. Pavel Aquilinas Hradecký. Wytisštěna a dokonána gest Kniha tato, w Městě Prostějowě: w Jana Gúnthera, 1553.
- ii Cicero, Marcus Tullius. *M. Tullia Cicerona O nejlepším druhu řečníků.* Přel. Robert Novák. V Praze: Tiskem a nákladem dra Edvarda Grégra, 1880, s. 18.
- iii Epištola k Pammachiovi, ze které citát pochází, bývá také označovaná jako Dopis/epištola č. 57.
- iv Jedná se o Adrichema či Adrichomia z Delftu.

⁷² Novák, Jan V. Komenský o své činnosti literární. *Pedagogické rozhledy.* Praha: Československá obec učitelská a Dědictví Komenského, 1892, roč. V., s. 135–136.

⁷³ Hanka, Václav. J. A. Komenského soud o Kochanowského přeložení Vergilia a o polském i českém jazyku (1655). *Časopis Českého museum.* Praha: Matice česká, 1842, roč. 16, č. 3, s. 454–455.

- v Citováno z *Předmluvy ke chvále bláznovství Erasma Rotterdamského* zahrnuté do výboru, který tvoří druhý díl Levého *Českých teorií překladu*.
- vi Citováno z *Předmluvy ke chvále bláznovství Erasma Rotterdamského* zahrnuté do výboru, který tvoří druhý díl Levého *Českých teorií překladu*.
- vii Erasmus Rotterdamský, Desiderius a Hanuš, Ignác Jan, ed. *Erazima Roterodamského Encomium moriae, čili, Chvála bláznovství*. Přel. Řehoř Hrubý z Jelení. V Praze: Nákladem Františka Řivnáče, 1864, s. 10.
- viii Erasmus Rotterdamský, Desiderius a Hanuš, Ignác Jan, ed. *Erazima Roterodamského Encomium moriae, čili, Chvála bláznovství*. Přel. Řehoř Hrubý z Jelení. V Praze: Nákladem Františka Řivnáče, 1864, s. 15.
- ix Erasmus Rotterdamský, Desiderius a Hanuš, Ignác Jan, ed. *Erazima Roterodamského Encomium moriae, čili, Chvála bláznovství*. Přel. Řehoř Hrubý z Jelení. V Praze: Nákladem Františka Řivnáče, 1864, s. 5.
- x Larwill, Paul Herbert. *La théorie de la traduction au début de la Renaissance*. München: Impr. C. Wolf, 1934.
- xi Albín Vrchbělský, Jan Akron a Truhlář, Antonín, ed. *Jana Albína Ezopovy fabule a Brantovy rozprávky*. V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901, s. XV.
- xii Adam z Veleslavína, Daniel. *M. Daniele Adama z Veleslavína Překlady v ukázkách*. V Praze: Tiskem a nákladem Bedřicha Rohlíčka, 1855, Dodavky, s. 14.
- xiii Levý zde cituje podtitul původního Veleslavínova vydání z roku 1606: Lauterbeck, Georg. *Politia historica: O Wrchnostech a Sprawcých Swětských. Knihy Patery...* Přel. Daniel Adam z Veleslavína a Jan Kocín z Kocinétu. Wytisštěna a dokonána gest Kniha tato w Starém městě Pražském: v Dědicůw M. Danyele Adama z Weleslawjna, 1606.
- xiv Isokratés. *Isokrata Řeč o povinnostech psaná k Demonikovi*. Přel. Václav Písecký a Daniel Adam z Veleslavína. V Praze: Tisk a sklad Bedřicha Rohlíčka, 1853, s. VII.
- xv Zde i dále v textu původní psaní jména „Wicliř“ upraveno na dnes v češtině běžně užívaný tvar „Viklef“.
- xvi Karafiát, Jan. *Rozbor kralického Nového Zákona co do řeči i překladu: s hystorií našeho biblického textu*. Praha: Nákladem spisovatelovým, 1878. Následující příklady Karafiátova a kralického překladu ze stran 51, 77, 53 se zvýrazněním kurzivou dle originálu.
- xvii Citováno z Blahoslavova textu *Z Gramatiky české* zahrnutého do výboru, který tvoří druhý díl Levého *Českých teorií překladu*.
- xviii Citováno z Blahoslavova textu *Z Gramatiky české* zahrnutého do výboru, který tvoří druhý díl Levého *Českých teorií překladu*.
- xix Citováno z Blahoslavova textu *Z Gramatiky české* zahrnutého do výboru, který tvoří druhý díl Levého *Českých teorií překladu*.
- xx V prvním vydání nesprávně uvedeno *ἀπολογία* (aéologia).
- xxi V prvním vydání nesprávně uvedeno *σώζω* (sóxó).
- xxii Karafiát, Jan. *Rozbor kralického Nového Zákona co do řeči i překladu: s hystorií našeho biblického textu*. Praha: Nákladem spisovatelovým, 1878, s. 65–67.
- xxiii Karafiát, Jan. *Rozbor kralického Nového Zákona co do řeči i překladu: s hystorií našeho biblického textu*. Praha: Nákladem spisovatelovým, 1878, s. 53, zvýraznění kurzivou dle originálu.
- xxiv Karafiát, Jan. *Rozbor kralického Nového Zákona co do řeči i překladu: s hystorií našeho biblického textu*. Praha: Nákladem spisovatelovým, 1878, s. 88–89.

OBDOBÍ PROTIREFORMAČNÍ

Komenského překladatelská poetika vycházela ze zásad českobratrského překladatelství, některé jeho teze začínala uplatňovat do krajních důsledků a tím tvořila přechod k metodě protireformačního překladatelství. Překladatelská estetika pobělohorského období nestaví totiž na zcela nových teoretických axiomatech, spíše v 17. století zbytnují některé tendence překladu bratrského, zdůrazněné a částečně deformované vlivem změněného kulturního poslání překladu i vlivem tzv. barokní poetiky. I překladatelství se v tomto období stává nástrojem **protireformační propagandy** a i do překladatelství zasáhly formalistické tendence **barokní estetiky**; zásluhou obou činitelů přechází často lidovost až v **jazykový naturalismus** a počínající zájem o stylistické hodnoty textu bývá přexponován až do **formalismu**.

Primárně propagační ráz literární tvorby byl hlavní příčinou posílení a přehnutí lidovosti jazyka překladu. Překladatelům šlo především o ohlas díla mezi lidem, již i proto, že ostatní vrstvy obyvatelstva se českému jazyku odcizily; proto je jazyk **přebarvován** lidovým výrazivem. Zájem o lidová rčení a přísloví se objevil již u českých bratří a přesahuje oblast překladatelskou. Sbírají se přísloví, po vlně několikajazyčných slovníků, které vycházely z dílen českých humanistů, vyrojují se ve století kolem Bílé hory sbírky přísloví; kromě přísloví, jež ze sbírky Matěje Červenky cituje Blahoslav, máme samostatné sbírky: Jakuba Srnce z Varvažova *Dicteria seu proverbialia bohemia* (1582, 1599), Daniela Sinapia Hořčičky *Neoforum latino-slavenicum* (1678), Jana Amose Komenského *Moudrost starých Čechů* aj. Byl to jakýsi vyšší typ slovníků – slovníky stylisticky výrazných lexikálních jednotek – a zároveň projev příklonu k lidovým zdrojům češtiny, které v této době byly nejčistší a nejproduktivnější. Stojí za zmínku, že o dvě století později, když se cílem překladatele znovu stává hovorovost, jadrnost a výraznost mluvy – v období mezi oběma světovými válkami –, vychází z pera největšího prozaického překladatele této generace Jaroslava Zaorálka dosud největší naše sbírka lidových úsloví, *Česká lidová rčení* (1947).

Bratrští překladatelé vytvořili předpoklady pro substituci přísloví a sami lidových úsloví hojně užívali. Dbali při tom však míry a sám Blahoslav varoval v *Gramatice* před zneužíváním stylisticky zbarvených jazykových prostředků. Tento prostředek zbytnuje až v rukou překladatelů 17. a 18. století. Hovorová i vulgární rčení se stávají součástí barokního sklonu k výrazové

drastičnosti a naturalismu; lidová úsloví nebo obrazná rčení jsou pak jedním ze stylistických prostředků, jimiž se jezuitští kazatelé – a jejich kázání byla často přeložena – vmlouvali do srdcí lidu. Lišovský v Drexelově *Křížové cestě* (1653) překládá:

Sloužíš Pánu? *Mnohém méně tě na
polštář posadí; všeliká se těžká práce na
tebe valí. Snad jsi pánem zůstal? Dej se
do toho, v starostech musíš po uši vézeti.*
Ženu jsi pojal? Jaks ji vzal, tak ji též
musíš mít: sto křížů i více za tebou
stojí, jinak se tu nemele. Na tom posvíce-
ní taková se kaše strojí.

Domini te servitio tradidisti? Expende
durissima quaeque servis toleranda
[...]. Para te; curarum et sollicitudi-
num agmina tibi erunt sustinenda
[...]. Aerumnae te plurimae expectant;
haec sacra aliter non constant.¹

Vyjadřuje idiomatically jadrným lidovým rčením i ty myšlenky, které jsou v originálu vysloveny čistě pojmově, neobrazně: „Za dřavý ořech nestojíš“ (Nullius pretii es); „Dnes může se rozum a vtip na hřebík zavěsiti, dnes svobodno jest blázniti“ (Hic omnium vox est: hodie licet insanire); „Zoufají hned, nevědí, kudy ven z konopí, již po nich veta“ (Rebus suis omnibus diffidere). Podobně Šimon Hlína v *Katechismu katolickém* Petra Kanisia (1726): „Pán jim lež do huby cpá“ (mendacii convincit illos Dominus), „Uchovej Pán Bůh“ (absit).² Nové možnosti překladateli dávaly také **profesionalismy**, které v tomto období ve velké míře vnikají do literárního lexika. Důvod a způsob, jakým vnikaly do literatury, osvětluje předmluva Jana Kořínka ke *Starým pamětem kutnohorským* (1675): „Jaký by byl filosof, kdyby po filosofiku a lovec po lovecku, švec po ševcovsku nemluvil? [...] Abych pak se nezdál někomu po hebrejsku mluvit, nýbrž netoliko Horníci, ale i jiní Čechové, jimž se tuto knížku čísti přitrefí, mohli mé řeči porozumět, takto jsem to předešel. Kdekoli se nějaké horničné slovo namátlo, aneb ihned výklad jeho jsem přiložil; aneb jistou literu jsem k němu přisadil, která by čtenáře napomenula, aby pomněl, že to jest slovo horničné; a pokudž chce mu porozumět, na spodek listu popatřil, kdežto, pod touž literou, výklad jeho uzří.“³ Zde je již použito techniky, kterou později obrozenci usnadňovali ve svých překladech pochopení neologismů nebo slov přejatých. Ani cizomluvům se tito autoři nevyhýbali. „Pokud se týče krásy českého stylu, chtěl jsem většinou kráčet urovnanou cestou, neboť jsem se nestaral o to, abych příliš hledanými a ne všeobecně známými výrazy usiloval o vznešenost řeči, ježto

1 Vašica, Josef. *K dějinám staršího českého písemnictví. Řád*. Praha: Rudolf Voříšek, 1936, s. 223.

2 Citováno dle Vašica, Josef. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938, s. 145–146 a 136.

3 Tamtéž, s. 20.

jsem si byl dobře vědom, že v tom je víc marnivosti než užitku. Pročež, abych pomohl chápavosti posluchačstva, nezdráhal jsem se vplétati do mluvy tu a tam slova cizí, převzatá z jiných jazyků, ale vžitá již mezi lidem a v denním užívání, jsa přesvědčen s Augustinem, že je lépe, aby mě kárali gramatikové, než aby mi lid nerozuměl.“⁴ Vašica k tomu dodává: „Nícméně, třebaš Veselý zde tolik zdůrazňuje populárnost jako vodítko při práci, nelze nazvati jeho styl tím, čemu se dnes říká ‚lidový‘.“¹

Prostředky barokního stylu byly podle B. Havránka diferencovány podle své kulturní funkce: „Přes základní znaky společné musíme přece v básnickém jazyce doby baroka rozlišovati dva směry: jeden směr poesie exklusivní, druhý směr svým určením lidový. První směr aktualizuje především slovník: uváděje do něho bohatství synonym, antithes a složitých metafor, dosahuje pathetické retoričnosti. Druhý směr aktualizuje především stránku zvukovou účinným zvukosledem a rýmy a stránku lexikální jednak využitím slov a obratů lidových, a to zvláště ze sféry citové (deminutiv), jednak symbolickým využitím prostých metafor braných z přírody [...]. První směr, zřejmě těsněji slohově spojený s humanismem, s nímž bývá spjat i tematicky, předpokládá humanisticky vzdělanou vyšší vrstvu společenskou.“⁵

Aktualizace jazyka má dvě stránky: na jedné straně rozšíření jazykových možností češtiny a odtud poměrnou životnost výrazu, na druhé straně přebarvení, zabíhající do samoúčelných hříček jazykového formalismu. Za této situace se základním teoretickým problémem stává nikoliv poměr překladu k předloze, ale poměr jeho stylistického výrazu k živému jazyku. Daniel Nitsch předesílá 2. dílu svého překladu *Berly královské Jezu Krista* (1709) obrannou předmluvu: „Laskavý čtenáři. Za dobré jsem uznal tento krátký list tobě zde k vejstraze přivrhnouti, aby z něho ponaučen jsa, nedomníval se, že v těchto kázáních mých nová nějaká čeština, a zrozenému přímému našemu jazyku nepřislušející, a jak říkáme latině, *affectata*, aneb oulisně zfalldovaná se vynachází. Znam se k tomu, že mnohá slova a způsoby mluvení, kterých zde užívám, běžné a obyčejné rozprávky a společné obecní rozmlouvání předčijí; ale ujišťuji přitom, že tu nic nového není; aniž se pamatuji, že bych některé slovo sám ze sebe toliko vymyšlené zde byl přiložil, nýbrž jíst jsem sebou, že takové, buďto u Veleslavíny v Silvě jeho, aneb Dikcionáři, buďto ve zlatých dveřích, jenž slovou: *Janua linguarum*, buďto v knihách českých uměle od předkův našich sepsaných, buďto a předně v biblích českých, tobě proukázati mohu. [...] odtud za hanbu pokládati sobě máme, jestliže ji s dotčenou hojností jako v knihách pochovanou necháváme a nikdá na světlo vyvesti nechceme.“ⁱⁱ

4 Vašica, Josef. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938, s. 187.

5 Havránek, Bohuslav. *Vývoj spisovného jazyka českého. Československá vlastivěda II, Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, 1936, s. 75–76.

U překladatelů a autorů období temna se poprvé jako s hlavním argumentem pro použitelnost a vhodnost jazykového prostředku setkáváme s odkazy ke staršímu úzu; tím pak obhajují smělejší výrazy i obrozenci. Tento historismus je přirozený u literatury, která prošla několika staletími rozkvětu, a může být zároveň i nepřímým doznáním nejistoty a nižší úrovně soudobého úzu.

Překladatelé 17. století využívají také radikálněji volnosti, které již v 16. století byly odůvodněny polemikou proti doslovismu. Adaptační praxe humanistů se dotýkala z největší části jen stylu a odrazů cizího prostředí v díle. Ty rysy díla, které byly cizí životní zkušenosti nebo jazykovému cítění českého čtenáře, byly drobnými slovními retušemi zčešťovány a shlazovány. Překladatelé 17. a 18. století se neostýchají dílo radikálně **přepracovávat**, zkracovat, prodlužovat a přestavovat. Již J. A. Komenský r. 1630 takto zpracoval podle L. Bayla svou *Praxis pietatis*: „V tomto sic českém překládání (nebudť, čtenáři milý, tajno) něco jest vypuštěno a něco také někdy pozměněno: ne pro jiný cíl, než že některé věci trochu příliš obšírně a subtilně disputovány byly, na nichž by mysl některých, ješto rádi hloubají, snadně se zatínati a v přistupování ad praxim meškána býti mohla. Protož vidělo se (ani počtem kapitol, ani pořádkem slov se nevážíc) co nejkrátčeji a nejmocněji věc samou, o níž titul jest, k cíli vésti. Na čemž žádný rozumný zastavovati se nemá proč: nýbrž sám autor, kdyby přítomen byl, vím, že by, jakožto muž osvícený, se nezastavoval, protože žádný předchůdce rozumný následovníka svého k tomu, aby kroky jeho počítal, a nejnam než do šlépějí jeho vstoupal (an by to zbytečná pověra byla), nezavazuje: dosti maje na tom, když tentýž k témuž cíli běže, čerstvosti jeho, jak nejlépe umí, následuje. Nám tedy dosti buď, že i tuto k úmyslu autora směřováno, ačkoli pro plnější našemu národu a jazyku posloužení, buď nám obvyklejšího pořádku, aneb jadrnějšího způsobu mluvení, užíváno.“⁶ Tento způsob překládání je pak běžný až do konce 18. století a příležitostně na něj upozorňují i překladatelé méně významní, např. ještě r. 1786 Jos. K. Chylík: „Tak sem já se zachoval v překládání spisu téhož; něco sem ponapravit, něco málo sem přidal, a známky ty, v kterýchž se skladatel na svá kázání odvolává, poněvadž na naši mateřskou řeč přeložena nejsou, vypustil sem.“⁷ Tuto volnost v zacházení s předlohou usnadnila malá literární závaznost překládaných děl. Humanisté byli přece jen vázáni

6 Komenský, Jan Amos. Předmluva vykladače českého. In: Bayly, Lewis. *Praxis pietatis. To gest. O cwičenj se w pobožnosti prawé knížka milostná: prwnj djł: Kterakby křesťanský člověk w prawé a spasytelné známosti gak Boha, tak y sebe samého, platně prospjwati a život swíg w bázni Boží dobře spořádage, potěsseně w swědomj pokogném stráwiti y naposledy geg po dokonánj běhu blahoslaweně zawřjti mohl wywčugjcy ...* [Trenčín: Václav Vokál, 1637?], [s. 5–6 Předmluvy]. (I. vyd. v Lešně 1630).

7 Předmluva k Merz, Aloys. *Aloysya Merce hlawnjho kostela w Augsspurku Kazatele Systematycký Způsob Protestanty o prawdě Katolického náboženstwj předsvědčugjcy*. Přel. Josef K. Chylík. Praha: u Jana Mangoldta knihkupce, 1786, s. VI.

klasickými předlohami, protireformační překladatelé převáděli díla apologetická, homiletická a eschatologická, u nichž nešlo o to, aby bylo pietně zachováno původní dílo, nýbrž aby mu bylo dopomoženo k ještě větší účinnosti. Tomu byl podřízen i **ráz úprav**, který výstižně popsal Vilém Bitnar: „Jesuita Balde ukázal totiž básníkům i překladatelům básnických děl novou cestu, objevil jim techniku *volného zpracování* cizích básní. Odtud stalo se i v české poesii barokové příznačným zjevem toto parafrázování cizích děl, podržující v novém jazyce zevnější formu verše i strofu originálu, jeho ideovou strukturu i citovou náplň, ale zálibně rozvádějící sympatické živly některé strofy třeba v několik strof původních. Také případy pozměňování zevnější formy, měnění původního názvu skladby a zamlčení jména vlastního autora, vyskytovaly se zhusta.“⁸ Je možno pochybovat o tom, zda tuto metodu čeští překladatelé převzali od Balda, ale důležité je, že je zde zmínka o dvou rysech, které považujeme za nejcharakterističtější pro toto období: **obsahovou úpravu děl**, ve které se prolínala snaha o zpřístupnění díla lidu a o zvýraznění těch motivů, které zvláště vyhovovaly konfesijnímu zabarvení překladatele (tj. u nás především jezuitů a františkánů), a naproti tomu u děl básnických **věrnost strofické formě**.

Obsahové přestavby předloh směřovaly velmi často ke **zpevnění epické linie** a omezení motivů statických. O strofách vynechaných v české verzi *Slavíčka vánočního* bylo konstatováno: „Jak patrně, vynechané strofy obsahují vesměs meditace povahy mystické, postrádající jakýchkoliv určitých živlů epických [...]. Jestliže Bridel rozbil původní nádhernou architekturu latinského originálu, nutno mu na omluvu přiznati snahu po dosažení větší *jednoty epické* účelným přemístěním řady strof Bonaventurovy básně.“⁹ Totéž by bylo možno dokázat i u jiných překladů této doby.

Ještě běžnější bylo **rozšiřování**. Rozšiřování slovní, tzv. amplificatio, byl obecný princip stylistický, uplatňovaný i ve věcné próze; uvedme jen hrst dokladů z překladu *Katechismu katolického* Petra Kanisia od Šimona Hlíny: tantum – tak hrubě; per legitimam successionem – skrze pořádné postupování a posloupnost; temere jurantur – bezprostředně a ošemetně přísahají; ut in omni commercio inviolata servetur aequitas – aby se v každý koupi, trhu, směně neporušená rovnost a spravedlnost zachovala.¹⁰ Princip slovní amplifikace, společný s humanisty, byl rozšířen v 17. století i na motivy, jako si protireformační překladatelé vůbec humanistickou volnost stylistickou rozšířili ve volnost obsahovou. – Barokní překladatel prodlévá rád u motivů drastických, jako je např. motiv umučení v Bridelově *Slavíčku vánočním*,

⁸ Bridel, Bedřich. *Slavíček vánoční*. Praha: Zdeněk Bjaček, 1937, s. 76.

⁹ Bitnar, Vilém. *Postavy a problémy českého baroku literárního*. Praha: Cyrilo-Methodějské knihkupectví G. Francla, 1939, s. 31, 37.

¹⁰ Materiál z Vašica, Josef. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938, s. 136.

a rozšiřuje si je; to je právě důvod, proč býval v básnické skladbě často zmnožen počet strof. Totéž se týká prozaických překladů a parafrází. Velmi názorně byla ukázána tato tendence na ezopských bajkách vložených do kázání: „Proti tomuto pozdějšímu vývoji, který se přimyká těsně k předlohám a nevybočuje z mezí střízlivé didaxe, shledáváme u kazatelů nové prvky dobového stylu: rozvláčnost a mnohomluvnost, zřetel k detailům, někde přímo nanášení křiklavých barev, rozvinutí dialogu, bohatou stupnici citových odstínů. Vzniká nový typ bajky, ostře odlišený od dřívějšího i následujícího postoje k látce [...]. Stejný poměr k dané látce jako u Marka pozorujeme i u B. H. Bilovského, který rovněž se zalíbením rozprádá děj do šíře a podtrhuje jeho citové složky, ale s větším smyslem pro úměrnost [...]. Ondřej Frant. de Waldt [...] Bajku o krkavci a lišce podává jen v stručném obsahu, zato jinou fabuli Ezopovu o raku a lišce prokresluje do podrobností až groteskních.“¹¹ Konečným cílem většiny těchto úprav je **zvýraznění** díla, kterého je dosahováno podtržením motivů nejpůsobivějších, stejně jako při zkracování šlo o vypuštění motivů méně efektních. Podřízení adaptačních zásahů propagandistickému rázu literatury – v nějž přechází popularizační zacílení humanistů – je jasné. Vcelku se zdá, že protireformační překladatelé se při tlumočení obsahové stránky díla vážali jen na jeho substanci, podobně jako překladatelé středověcí.

Uvážíme-li, jak volně nakládali překladatelé protireformačního období s obsahem a jak málo si dosavadní praxe všímala básnických převodů právě prozodické formy, překvapí tím více lpění básnických překladatelů pobělohorských na **strofě** předlohy. Tento rys je příznačný již pro překlady Komenského, zvláště v duchovních písních, kde jej podporoval ohled na hudbu: „Co je ovšem při všech jeho překladech neměnnou závaznou konstantou, je strofická forma, rozměr veršů, neboť tyto vlastnosti musely býti přesně zachovány, jakmile byl ponechán i původní nápěv.“¹² Pobělohorskí přebásňovatelé i tehdy, potřebovali-li rozšířit myšlenku, nerozšiřovali rozměr verše nebo řádkový rozsah strofy, ale přidávali jednu nebo více dalších slok. Srovnajme např. jeden odstavec *Trutznachtigalla* Friedricha Spee, který Kadlinský překládá jednou strofou, Bridel dvěma:

Gestalten, beide nackt und bloss,
wie Wein und Brot geründet,
sind wein- und brot- und bodenlos,
stehn ohne Grund gegründet.

¹¹ Tamtéž, s. 204–207. Poněkud jiné byly estetické normy a překladatelská tradice tzv. evangelického baroka. Srov. o tom kupř. Pišút, Milan. Príspevok k literárnohistorickému rozboru duchovnej piesne Tranovského. *Tranovského zborník*. Bratislava: Tranoscus, 1936, s. 221–242.

¹² Škarka, Antonín. Komenský jako hymnograf a jeho místo v dějinách české duchovní písně. In: Komenský, J. A. *Duchovní písně*. Praha: Vyšehrad, 1952, s. 29.

Ja, drunter noch versteckt, vermummt
 hat Gott sich eingeschoben:
 vor Wunder Erd' und Meer verstummt
 und Lust und Himmel droben.
 (*Spee*)

Pouhé se tu připadnosti
 chleba, vína nachází,
 neb podstata a bytnosti
 jich dokonce zachází:
 Sám Bůh-Člověk již tu bydlí:
 není-liž to věc divná?
 že se v tak těsném obydlí
 klade bytnost nesmírná?
 (*Kadlinský*)

Spůsoby jsou prázdné, nahý,
 víno, chléb bez podstaty,
 nemá kůry poklad drahý,
 ani střídy chléb svatý.
 Chleba, vína jsou vlastnosti,
 stojí tu bez podkladu,
 není však v obouch bytnosti,
 barva, běl bez základu.

Nic měň předce se tu kryje
 Bůh celý, ale skrytý
 jako za koltrou se čije,
 případnostmi zavítý:
 nebe se diví, zem bojí,
 až se všecko uleklo,
 jako omámená stojí,
 všecko všudy umklo.
 (*Bridel*)¹³

Básnický překladatel 17. století při své adaptaci mnohé strofy vynechá, jiné sám přikomponuje, někdy stahuje několik slok originálu do jedné, jindy jednu strofu předlohy rozvádí do několika slok překladu. Tak Bridel ve *Slavíčku vánočním* (1658) z Bonaventurovy básně *Philomela* o 90 čtyřverších

¹³ Originální text i oba překlady citovány dle přetisku v článku J. Vašici: K dějinám staršího českého písemnictví. *Řád*. Praha: Rudolf Voříšek, 1936, roč. 3, č. 2, s. 95–96.

schématu 8a 7b 8a 7b vynechal 30 strof a naopak přikomponoval 11 slok svých: 10., 16., 30., 36., 41., 70. sloku originálu rozvádí vždy do dvou slok, 49. dokonce do 6 slok českých. Sloky, které se v obou verzích shodují, jsou namnoze zpřeházeny, kompozice cyklu je pozměněna.¹⁴ Vztah mezi strofickým schématem a obsahem se mění – tentýž obsah naplní více strof nebo naopak jen její zlomek –, mění se i počet a pořadí slok, ale forma strofy zůstává konstantou, je nejstálější hodnotou v těchto jinak volných parafrázích. Srovnání humanistického a pohumanistického překladatelství ukazuje, že reprodukční záměr, který si překladatelé v této epoše různým způsobem uvědomují, se štěpí; humanistům šlo o zachování obsahu, nebo přesněji řečeno, významové platnosti díla pro čtenáře; proto nepovažují za závaznou formu gramatickou, ba ani uměleckou, a text ideově interpretují. Zájem o veršovou formu, který se probouzí u Blahoslava a sílí u Nudožerského a Komenského, vede až k tomu, že věrnost formě je nadřazena věrnosti obsahu.

Soustředění pozornosti na formu je ve shodě s poetikou tzv. baroka a v překladech poezie, a v menší míře i prózy, se projevuje ještě dalšími rysy. Překladatelé 17. století si zpravidla strofické schéma předlohy nezjednodušovali; naopak, pokud se od něho odchýlili, spíše si je komplikovali. Vytvářeli složitější vzorce. Bridel ve *Slavíčku vánočním* si do třináctislabičného verše Bonaventurovy *Philomely* vkládá vnitřní rýmy; schéma 13a 13a 13a 13a mění na 7a 6b 7a 6b 7a 6b 7a 6b. Na konci třináctislabičných celků, kde má Bonaventura rýmy dvojslabičné, užívá Bridel trojslabičných. Čtyři eschatologické písně podle Franckova *Totentanze* přetiskované v kancionálu Hlohovského i Šteyerově jsou proti předloze pravidelnější v tom, že je neznámý překladatel doplnil všechny na stejný počet 31 strof.¹⁵ Obdobné formalistní tendence by bylo možno prokázat i v převezech prozaických. Z hlediska přetlumočení originálu jsou takové hříčky někdy samoúčelné, ale nelze přehlížet jejich význam pro vývoj české literární techniky. Jaké virtuózní eufonie dovedli prostředky zcela nenásilnými a výrazem dnes úplně svěžím a moderním dosáhnout překladatelé 17. století, ukáže úryvek z Kadlinského *Zdoroslavíčka*:

Žádné špice ostré sice,
 žádné kopí, jehlice
 tak nezraní tou svou zbraní
 mé oudy a mé srdce

14 Opírám se o údaje z Bitnar, Vilém. *Postavy a problémy českého baroku literárního*. Praha: Cyrilo-Metodějské nakladatelství G. Francla, 1939, s. 26n.

15 Podrobněji viz Vašica, Josef. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938, s. 95 i jinde.

jako kopí, jenž se topí
v krvi Ježíše mého,
jako trní, které strmí
v hlavě a v mozku jeho.¹⁶

Zde je již lehce a přesně provedeno složité rýmové schéma, se kterým čeští básníci příštích staletí zápasili např. při překládání Coleridgova *Skládání o starém námořníku*, a to často s menším zdarem než Kadlinský.¹⁷ Právě písňové trochejské čtyřverší, v němž se střídá verš osmislabičný se sedmislabičným, bylo jednou z nejpropracovanějších forem 17. století; souvisí to jistě s písňovým charakterem velké části soudobé básnické tvorby. Formální vyspělost části protireformačních básnických překladů v dalším vývoji nepřipravovala cestu jen básníkům, kteří si museli řešit složitá rýmová schémata

16 Cituje Durych, Jaroslav. Ze Zdoroslavička. *Akord*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1931, roč. 4, s. 97. Proti jeho přetisku graficky osamostatňuji výrazné poloverše, aby vynikla analogie s baladickým dvojverším.

17 Složitě schéma 8a 7b 8c 7b s vnitřními rýmy v lichých verších působilo ještě Sládkovi patrně potíže:

Dál vítr sílí, a jako sníh
se vzadu pěníl brod;
my první z lidí pronikli
do těchto tichých vod.

Teď vítr stuch, do placht ni ruch -
ó smutku stesk a hlod!
My hlesli jen, by přerušen
byl klid těch mrtvých vod.

Teprve převod z r. 1949 je vystihuje:

Vzduch radosten vál v bělost pěn,
muž vrásnil dráhu svou
a první byl, co vyrušil
tu vodu nemluvnou.

Vtom zplihl van i s plachtovím,
a jsme tak sklíčení;
rty hovorné jen úporné
chtí rušit mlčení!

Potíže, které tato forma působila ještě i poslednímu překladateli, možno doložit jeho vlastními slovy z doslovu: „Když jsem roku 1942 začal tuto práci, dbal jsem o přesné metrické obkreslení, a vracel se po léta znova a znova k napínavému boji s potížemi, kterému se říká překládání, stvořil jsem nakonec něco, co se shodovalo s ‚rozměrem originálu‘, ale čemu chyběla magičnost... Jak vtěsnat do daného schématu básníkův the star-dogged Moon, a nepomuchlat přejemné plátky růže? Přeladil jsem proto svůj překlad a uvolnil především, co škrtilo, nedbaje o dosavadní pravidla formální přesnosti, ale snaže se zároveň zachovat zhruba rytmickou proudnost.“ (Coleridge, Samuel Taylor. *Píseň o starém námořníku*. V Praze: Fr. Borový, 1949, s. 49.)

formalistních předloh. Hlavní její význam je v tom, že na písňový rytmus a živý výraz této poezie, o jejichž lidových kořenech nemůže být pochyby, mohla navazovat básnická škola Puchmajerova (ve svých sbornících si také Kadlinského verše přetiskli). Ještě živější a prostší i rytmicky plynější jsou některé verše Puchmajerovy, které na formu Kadlinského navazují básnic-kou dikcí dodnes naprosto nezastaralou:

Býk jí bučí, brouk jí bzučí,
řehtá kůň a řičí lev.
Zde se kmitá okatice,
hbitou švihá perutí;
tam jí zpívá na rybníce
sněžných hejno labutí.¹⁸

Teoretické principy a pracovní metody 17. století přetrvávají v české literatuře prvních tří čtvrtin 18. století, i když ideové a stylistické rysy „barokního“ překladu ochabují. Vlastní teoretická žeň 18. století není význačná: k otázkám překladatelským se nevyslovovali překladatelé a autoři, ale gramatikové – podobně jako ještě v období Puchmajerově – a ti práci překladatele spíše obecně popsali, než aby zaujali nějaké výrazné stanovisko. Typickým příkladem je stať o překládání v Jandytově *Gramatice* (1715). Místo projevů o jejich poměru k překladatelské práci najdeme v předmluvách většiny překladatelů 17. a 18. století úvahy náboženské. To přirozeně vyplývá i z poklesu úrovně překládané literatury: překládání „vyšší“ literatury, které slibně začalo zásluhou českých humanistů, téměř ustává, protože české knihy přestala číst nebo ze země byla vypuzena právě ta část obyvatelstva, která především mohla mít zájem o klasickou literaturu.

Při definitivním hodnocení překladatelského odkazu našeho 17. a 18. století bude třeba značné uvážlivosti. Překlady životopisů svatých, kázání, líčení hrůz pekelných a slastí nebeských byly pro další literární vývoj obsahově bezvýznamné, popřípadě musela literární tvorba dalších pokolení, vyznávajících již názory osvícenské, právě proti nim reagovat. Překladatelská produkce byla v tomto období umělecky oslabena nejen následky bělohorské katastrofy, ale i proto, že se plně nerozvinula česká renesance; to je patrné zvláště u překladu básnického, jehož problematiku si musí u nás řešit teprve 17. století, a řeší si ji pod vlivem barokní poetiky částečně zkresleně. Také kontinuitu českého uměleckého překladu v této době zachovává hlavně literatura těžící z ústní

18 Bürger, Gottfried August. Přenocování Ládino. In: Puchmajer, Antonín Jaroslav. *Antonína Jaroslava Puchmajera Sebrané básně*. Praha: I. L. Kober, 1881, s. 48. [Podle Bürgerova překladu *Die Nachtfeier der Venus* latinské básně *Pervigilium Veneris* – pozn. ed.]

slovesnosti, překladatelství dosahuje vrcholu v těch dílech, která se opírají o výrazové prostředky lidové.

Pod tlakem protireformace se u nás období barokní ideologie a stylu i pohumanistických překladatelských metod protáhlo do doby, kdy v ostatní Evropě již došlo k další kulturní epoše – klasicismu. Teprve za klasicismu se v zemích s nepřerušenu literární tradicí stává z překladu uvědomělé umění. Úkol učinit z informativního tlumočení rovnocennou složku národního písemnictví mohlo v české literatuře období temna za nepříznivé kulturní situace splnit jen částečně; rysy, které vtisklo českému překladatelství, se uplatňovaly ještě později v překladu obrozeném, který částečně stavěl na literatuře 17. a 18. století, ale častěji se musel vymaňovat z jejích nedostatků. Hlavně pak se v 17. století vývoj českého překladatelství oddělil od paralelního vývoje v jiných evropských literaturách.

Poznámky editorů

- i Vašica, Josef. *České literární baroko: příspěvky k jeho studiu*. V Praze: Vyšehrad, 1938, s. 187. Text této kapitoly vyšel také jako článek *K otázkám barokního písemnictví* v roce 1937 v revue *Řád*, roč. 4, č. IV, s. 209–216.
- ii Nitsch, Daniel Ignatius. *Berla kralovská Gezu Krysta, to gest: Slowo Božj gehožto mocy a práwem Krystus Gežss pán a král náss milostiwy w srdých nassjch wládne a panuge: w ročnjch nedělnjch kázanjch dwogim weykladem. Gednom totižto na Ewangelium, druhým na episstoly, w každu neděli přichážegjcy, podle řádu cyrkewnjho dobře věřjčým křestianům předstawené a mnohonasobnými příjklady průpowědj, důwody, gak z Starýho, tak Nowýho Zákona, gak z swatých otcůw, tak znamenitých Pjsma wykladačůw: krátkým taky každého kázanj weytahem wyswětlené, nýbrž y rozgjmánjm passyge Krystowe, w postnjch neděljch rozwedené, a na swětlo wydané*. Wytisštěná w Starém Městě Pražském: w Wogtěcha Giřjho Konyásse, 1709, díl druhý, s. 1–2.

OBROZENSKÁ DOBA

OBROZENSKÝ PŘEKLAD

A) KLASICISMUS A ROMANTISMUS V EVROPSKÉM PŘEKLADATELSTVÍ

Když v posledních desetiletích 18. století obnovuje obrozená literatura oslabenou kontinuitu vývoje našeho překladu, navazuje na české překladatelství předchozích staletí – hlavně na humanismus –, ale zároveň již také podléhá vlivům nových metod, k nimž zatím dospěl vývoj v literaturách cizích. Nelze proto pochopit další pohyb českých překladatelských metod, aniž si osvětlíme aspoň základní protiklad mezi překladatelskou estetikou klasicistickou a romantickou, který se vytvořil v Evropě v 18. a na počátku 19. století.

Klasicistický překlad navazuje na tradice překladatelství renesančního, ale překonává je větším uměleckým sebevědomím, a tím i samostatnějším přístupem k práci. Překladatel nechce již jen zprostředkovat užitečné vědomosti, ale dokázat, že je schopen stejného uměleckého vzletu a vybroušené formy jako autor předlohy. Prvním příznakem tohoto soutěžení byla jazyková rivalita, tak typická pro humanisty. Soutěžení se obráží již ve výběru překládané literatury. Po převaze překladů věcných za humanismu překládá se v období klasicismu naopak hlavně literatura krásná – zvláště **poezie**. Pozornost se totiž přesouvá od sdělného obsahu na uměleckou **formu**. Anglický klasicista Abraham Cowley v úvodu ke svému překladu Pindarových Ód přiznává: „Proto jsem v těchto dvou ódách Pindarových ponechal, vynechal nebo přidal, co mi bylo libo, a mým cílem není ani tak sdělit čtenáři přesně, co autor říkal, jako spíše, jaký je jeho způsob a ráz vyjadřování.“¹ Ještě Rousseau ke svému překladu Tacita poznamenává: „Neboť nesnažil jsem se převést věty Tacitovy, ale jeho styl,“ a dodává: „[...] a často, když jsem nerozuměl svému autorovi, jistě jsem se mnohokrát prohřešil proti jeho myšlenkám, ale neprohřešil-li jsem se proti jeho znění, dosáhl jsem svého cíle.“² Bylo by omylem pokládat tyto výroky za přiznání k zásadě stylistické věrnosti; nejde o zachování konkrétních stylistických prostředků, ale o zachování jeho stylizovanosti, jde o **obecný princip formální organizovanosti**. Proto estetika tohoto období nepřipouští např. prozaické překlady poezie.

1 Amos, Flora Ross. *Early Theories of Translation*. New York: Columbia University Press, 1920, s. 150.

2 Bellanger, Justin. *Histoire de la traduction en France*. Paris: A. Lemerre, 1903, s. 60.

Již z uvedených citátů je patrné, že klasicistický překlad je programově **volný**, ovšem pracuje se jiným typem adaptační metody než za humanismu: nejde o přizpůsobení díla bezprostřední kulturní potřebě, ale o jeho zevšeobecnění. Klasicisté zbavovali dílo v překladu specificky národních znaků, aby je učinili obecně přijatelným, aby mu dodali **univerzální**, mezinárodní platnosti. Když abbé Prévost při překládání Richardsonova románu přepracoval poslední kapitolu, pochvaloval si, že mu tím dal všeevropský charakter, že jej prostě učinil obecně přijatelným v celé Evropě. Francouzský překladatel Sterna prohlásil, že anglický humor originálu byl nevhodný, a že proto musel vtipy předlohy zaměnit svými. Z překládaných děl jsou vymycovány motivy přičítící se klasicistickým požadavkům umírněnosti, vkusu, harmonie a elegance: abbé Prévost vynechává v Richardsonově *Clarisse Harlowové* scénu, kde je popisován pohřeb, protože je prý příliš hrubá a pochmurná a ani žádná úprava ji nemůže učinit Francouzům přijatelnou.³ Překladatel Shakespeara Ducis zaměňuje v *Othellovi* kapesník, který Desdemona upustila, za slušnější lístek, hrdinka není uškrcena, ale probodena dýkou,⁴ v *Romeovi a Julii* je vynechána postava vulgární chůvy apod. Adaptace se netýkaly jen jednotlivých motivů, ale celé koncepce díla. Ducis přeměnil *Hamleta* na francouzskou tragédii lásky a cti. Hamlet váhá mezi povinností pomstít svého otce na uzurpátorovi Claudiovi a láskou ke Claudiově (!) dceři Ofélii; v *Romeovi a Julii* je Montek Romeo schovancem Kapuletů; zabíjí bratra Juliina, aby zachránil svého otce, a tragédie vrcholí, když otec naléhá na Romea, aby dokonal rodovou pomstu vraždou Julie.⁵

Klasicisté svou adaptací chtěli autora zdokonalit, vylepšit tím, že by jej zbavili omezení, jež mu podle jejich názoru plynula z jeho historické vázanosti na mateřské prostředí a jazyk; jejich programem bylo dílo v překladu zbavit specificky národních znaků. „Snažil jsem se, aby Vergilius mluvil anglicky tak, jak by sám byl mluvil, kdyby se byl narodil v Anglii v přítomné době,“ píše John Dryden ve věnování k překladu *Aeneidy*⁶ a razí tím heslo všech adaptačních škol. Tato volnost byla omezena požadavkem, aby překladatel zůstal věrný **duchu originálu**, to znamená, aby při svém přebásňování a dobásňování pokračoval v tvůrčích záměrech autorových, aby odkrýval myšlenky, které jsou v díle latentně obsaženy: „Kde jsem je rozšířil, chtěl bych, aby nespravedliví kritikové vždy nemysleli, že ty myšlenky jsou plně mé, nýbrž že utajeně v básníkovi jsou, nebo z něho mohou být zcela dobře

3 O tom Čukovskij, Kornej Ivanovič. *Vysokoje iskusstvo*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1941, s. 200n.

4 Bédier, Joseph - Hazard, Paul. *Histoire de la littérature française. II*. Paris: Librairie Larousse, 1924, s. 115.

5 O tom West, Constance B. La théorie de la traduction au XVIIIe siècle. *Revue de la littérature comparée*. [Paris]: [s.n.], 1932, XII, s. 338.

6 Dryden, John. *Essays of John Dryden*. Vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1900, s. 228.

vyvozeny.⁷ Také termín „duch originálu“ se stále znovu vrací u všech přebásňovatelských a upravovatelských škol. Je to termín dosti matný a málo závazný, takže se ho může dovolávat i Diderot, když popisuje, jak překládal Shaftesburyho esej *O ctnosti a zásluze*: „Přečetl jsem si jej a znovu jsem jej četl, prosytil jsem se jeho duchem, a jakmile jsem vzal péro do ruky, zavřel jsem takřka jeho knihu: nikdo nikdy neužíval cizího majetku s takovou volností. Rozředit jsem, co se mi zdálo příliš zhuštěné, uvedl jsem do pořádku myšlenky, které byly jen odvážné [...]“⁸

Základní příčinou klasicistických adaptací nebyl demokratismus nebo propagační působivost, ale **absolutizace estetické normy** doby. Klasicisté pokládali svůj vkus za obecně platný a závazný, co nevyhovovalo jejich poetice, bylo považováno za méněcenné, barbarské. Je přirozené, že při překládání, kde bylo možno rušivé motivy z díla vyloučit, bylo této možnosti vydatně využito, ba klasicistický překladatel pokládal za svou povinnost předlohu „zdokonalit“: „Není nic snadnějšího než úzkostlivá věrnost; nic není méně snadné než krásné umění okrašlovat a zdokonalovat.“⁹ Klasicisté chtějí původního autora nejen dohánět, ale i **předhánět**. Často se v kritikách té doby setkáváme s názorem, že překlad je lepší než originál. Tím stoupá prestiž překladu a jeho tvůrce. Zkusit svou veršovníckou dovednost na překladu některého antického básníka se stává ctížádostí literátů; překládají vedoucí básníci a někteří, jako např. A. Pope, pokládají překlady za nejcennější část svého díla. I v překladatelství vyvrcholila klasicistická metoda ve Francii, proto se někdy celý vývojový typ nepřesně označuje jako „francouzská překladatelská škola 18. století“. Třídní vázanost překladové literatury byla stejná jako u literatury původní. Byla určena úzkému okruhu vybraného čtenářstva, cílem práce bylo umělecké soupeření vedoucích tříd dvou národů.

I řešení technických a jazykových otázek bylo podmíněno společenským zaměřením literatury. Překlady jsou psány uhlazeným, vytříbeným stylem. Lexikální zvláštnosti předlohy není možno reprodukovat, protože slovník klasicistů je omezený, jen část slovního bohatství je pokládána za vhodnou pro vážnou literaturu. Proto se **nivelizují** dialektismy, profesionalismy a jiná slova, která se vymykají této normě. Dryden ve *Věnování* ke svému překladu *Aeneidy* píše: „Nebudu uvádět důvody, proč jsem nepsal vždy ve zvláštních termínech námořnických, vojenských nebo hantýrkou kteréhokoliv jiného povolání. Řeknu pouze, že Vergilius se těmto prostředkům vyhnul, protože nepsal pro námořníky, vojáky, astronomy, zahradníky, sedláky atd., ale pro všechny vůbec a zvláště pro pány a dámy z nejlepší společnosti, kteří byli

7 Dryden, John. *The poems of John Dryden*. London: Henry Frowde, 1910, s. 383.

8 Diderot, Denis. *Oeuvres complètes*. I. Paris: Garnier Frères, 1875, s. 16.

9 West, Constance B. *La théorie de la traduction au XVIIIe siècle. Revue de la littérature comparée*. [Paris]: [s.n.], 1932, XII, s. 333.